

A.MANSUROV, D.KARIMOVA

MUSIQA

5-sinf uchun darslik

Qayta ishlangan 5-nashri

*O'zbekiston Xalq ta'limi vazirligi
tomonidan tasdiqlangan*

G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent – 2015

UO‘K 372.878(075)
KBB 85.31
M24

*«Respublika maqsadli kitob jamg‘armasi mablag‘lari
hisobidan chop etildi»*

«O‘zbekiston Respublikasining 2002-yilgi darsliklar tanlovida mukofot olgan»

Taqrizchilar:

Shermat YORMATOV — «Bulbulcha» bolalar xorining badiiy rahbari, O‘zbekiston xalq artisti, professor

Akmal Utayev — O‘zbekiston Davlat Konservatoriyasi huzuridagi iqtidorli bolalar Akademik litseyi Xalq cholg‘ulari bo‘limining «Dirijyorlik» fani o‘qituvchisi

Zokirova Zulfiya — Toshkent shahar Yunusobod tumanidagi 17- o‘rta maktabning «Musiq madaniyati» fani o‘qituvchisi

Mansurov A., Karimova D.

Musiq: 5-sinf uchun darslik. Qayta ishlangan 5-nashri. - T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015. — 96 b.

I. Muallifdosh.

Qo‘lingizdagi «Musiq» darsligi Respublikamiz umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 5-sinflari o‘quvchilari uchun Davlat ta’lim standarti asosida yaratilgan. Undan joy olgan nazariy va amaliy materiallar hamda kuy va qo‘shiqlar o‘quvchilarni musiq san’atining ba’zi janrlari bilan yaqindan tanishtiradi. Ularni milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ulari asosida tarbiyalaydi.

UO‘K 372.878(075)
KBB 85.31я721

ISBN 978-9943-03-622-2

© Avaz Mansurov, Dildora Karimova.
© G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa
ijodiy uyi, 2015

SO‘ZBOSHI

Aziz o‘quvchilar! Sizlarga mo‘ljallangan 5-sinf «Musiqqa» darsligi oldingi darsliklardan butunlay farq qiladi. Bu darslik Mustaqillik sharofati bilan yangi o‘quv dasturi asosida yaratildi. Undagi mavzular Sizlar-ga milliy o‘zbek xalq cholg‘u asboblari, kuy va qo‘shiqlari, o‘zbek raqs san‘ati, jahon musiqa madaniyati durdonalari haqida ma‘lumot beradi. Mustaqil O‘zbekistonimiz qisqa vaqt ichida juda katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Katta-katta bunyodkorlik ishlari amalga oshirildi.

Xalq ta‘limi, sport, san‘at sohasidagi yutuqlarimizga bir nazar tashlaylik. Mustaqil O‘zbekistonimizga bag‘ishlab yaratilgan yangi asarlar, kuy va qo‘shiqlar butun jahon bo‘ylab qanot yozib, yoshlarimizni milliy g‘oya va milliy istiqloq ruhida tarbiyalashga xizmat qilmoqda. Ishonamizki, qo‘lingizdagi darslik Vatan tuyg‘usini qalbingizga singdirib, musiqa haqidagi bilimlaringizni oshirishga xizmat qiladi.

Mualliflar

...Musiqqa insonni sehrlaydi, ezgulikka, mehr-shafqatga, muhabbatga, shirin orzularga undaydi, yomon yo‘ldan qaytaradi, o‘ylatadi, yig‘latadi, kuldiradi.

... Musiqqa inson hayotiga ko‘makdosh, hamroh.

... Musiqani yorug‘likka, yonib turgan chiroqlarga o‘xshatish joiz.

Avaz Mansurov

Shartli belgilar:

— savol va topshiriqlar.

— musiqa savodi.

— Sinf fonotekasidan
namuna tinglang

I CHORAK

O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARI ORKESTRI. XOR SAN‘ATI

***1-dars.* ORKESTR TURLARI HAQIDA. O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARI ORKESTRI VA UNING DAMLI CHOLG‘ULAR GURUHI**

Orkestr – turli cholg‘u ijrochilari guruhlaridan tuzilgan jamoa bo‘lib, ko‘rsatilgan tarkib uchun yaratilgan musiqa asarini ijro etadi. Hammamiz biladigan kichik ansambllardan farqi shundaki, ularda sozandalar soni ko‘p bo‘lib, bir necha guruhdan tashkil topadi. Orkestrlar cholg‘ular tarkibiy tuzilishiga ko‘ra turlicha bo‘ladi:

Simfonik orkestr, Duxovoy orkestr, Torli orkestr, Estrada orkestri, O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri shular jumlasidandir.

Ta’kidlash lozimki, hamma xalqlarning ham o‘z cholg‘ularidan tuzilgan orkestri bo‘lishi mumkin. Sanab o‘tilgan orkestrlardan tashqari tarkibi kamaytirilgan kamer (kichik) orkestrlar ham uchrab turadi.

Uzoq davrlardan beri xalqimiz o‘rtasida keng tarqalgan sozlarimizdan 1936-yilda birinchi xalq cholg‘ulari orkestri tuzilgan. Cholg‘ularimizdan ba’zi birlari temperatsiya qilinib (ya’ni, bir xil sozlanishga yaqinlashtirilib), katta-kichik turlari ishlab chiqildi. Bularga katta-kichik nay, katta-kichik g‘ijjaklar, changlar, ruboblar, dutorlarni kiritish mumkin.

Bunday orkestr uchun O‘zbekiston bastakorlari yangi asarlar ijod qilishdi, xalq kuylarini qayta ishlashdi, jahon mumtoz bastakorlarining asarlarini moslashtirishdi.

O'zbek xalq cholg'ulari orkestri 5 ta guruhdan tuzilgan bo'lib, birinchisi damli cholg'ular guruhidir. Damli cholg'ular guruhiga — naylar, kichik nay, qo'shnaylar, surnaylar, kezi kelganda, karnaylar ham kiritiladi.

🎧 *Sinf fonotekasidan «O'zbek xalq cholg'ulari orkestri» ijrosida Sayfi Jalilning «Qalbimda» kuyini tinglang.*

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT MADHIYASI

Abdulla Oripov so'zi

Mutal Burhonov musiqasi

Tantanavor

1. Ser- qu- yosh, hur o'l- kam, el-
ga baxt, na- jot, Sen o'- zing do'st-lar-ga yo'l-dosh, meh-ri-
bon! Meh-ri- bon! Yash-na- gay to a- bad il-
mu fan, i- jod, Shuh-ra-ting por- la- sin to- ki bor ja-
hon! *Naqarot:* Ol- tin bu vo- diy- lar - jon O'z-be-kis-
ton, Aj- dod- lar mar-do- na ru- hi sen- ga yor! U-lug'

ff xalq qud- ra-ti jo'sh ur- gan za-mon, *f* O- lam- ni mah- li-yo ay- la-
mf
 1. *f*
 gan di- yor! 2. Bag'- ri
 2.
 gan di- yor!

Serquyosh, hur o'lkam, elga baxt, najot,
 Sen o'zing do'stlarga yo'ldosh, mehribon!
 Yashnagay to abad ilm-u fan, ijod,
 Shuhrating porlasin toki bor jahon!

N a q a r o t :

Oltin bu vodiylar – jon O'zbekiston,
 Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
 Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
 Olamni mahliyo aylagan diyor!

Bag'ri keng o'zbekning o'chmas iymoni,
 Erkin, yosh avlodlar senga zo'r qanot!
 Istiqlol mash'ali, tinchlik posboni,
 Haqsevar, ona yurt, mangu bo'l obod!

N a q a r o t :

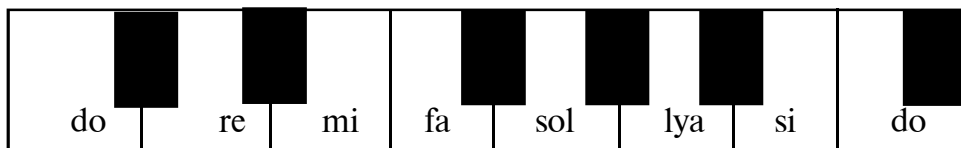
Oltin bu vodiylar – jon O'zbekiston,
 Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
 Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
 Olamni mahliyo aylagan diyor!

SHOVQINLI TOVUSHLAR VA MUSIQIY TOVUSHLAR HAQIDA

Tovushlar tabiatda ikki xil bo'ladi: shovqinli tovushlar va musiqiy tovushlar. Jismlar urilishi yoki musiqiy cholg'u ijrosi sabab havoda to'ldinlanish hosil bo'lib, yon-atrofga tovushlar taraladi. Ular aniq balandlikka ega bo'lgan tovushlarga va balandligi noaniq tovushlarga ajraladi.

Musiqiy tovushlar baland-pastligi, uzun-qisqaligi, tembri va kuchi bilan bir-biridan farqlanadi. XI asrdan boshlab butun dunyoga musiqiy tovushlar pog'onalarining nomlanishi – DO, RE, MI, FA, SOL, LYA, SI bo'lib tarqalib ketgan. Pianino klavishlarining bo'lagida va nota qatorida ko'rinishi quyidagicha:

?! Savol va topshiriqlar

1. Orkestr nima va uning qanday turlari bo'ladi?
2. Birinchi o'zbek xalq cholg'ulari orkestri qachon tashkil topgan?
3. O'zbek xalq cholg'ulari orkestri nechta guruhdan iborat?
4. Damli cholg'ular guruhiga qaysi cholg'ular kiradi?
5. «Qalbmida» kuyining ohangini biror cholg'uda chalib ko'ring yoki xirgoyi qiling.
6. O'zbekiston Respublikasining Davlat madhiyasini kuylab, mualliflarini qisqacha ta'riflab bering.
7. Shovqinli tovushlar va musiqiy tovushlar haqida nimalarni bilasiz?

2-dars. O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARI ORKESTRNING TORLI-URMA VA MIZROBLI CHOLG‘ULAR GURUHI

O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestrining torli-urma va mizrobli cholg‘ular guruhlari partituraga damli cholg‘ular guruhidan so‘ng pastdagi nota qatorlarini birlashtirib joylashtiriladi.

Torli-urma cholg‘ular guruhiga I va II changlar kiradi, alohida qatorlarga yoziladi.

Mizrobli (tirnab chalinadigan) cholg‘ular guruhi eng katta guruh hisoblanadi. Unga prima ruboblari, qashqar ruboblari, afg‘on ruboblari, dutorlar, dutor-baslar, dutor-kontrabaslar kiradi va alohida qatorlarga yoziladi.

Sanab o‘tilgan guruhlar, cholg‘ular yakka va qo‘shilishib asosiy kuyni ijro etishi bilan birga, yo‘ldosh (2-darajali) kuy yo‘llari va usul-garmoniya ko‘rinishlarida jo‘r bo‘lishlari ham mumkin.

 Sinf fonotekasidan «O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri» ijrosida Mustafu Bafoyevning «Poema» asarini tinglang.

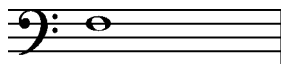
MUSIQADA KALITLAR

Musiqada 10 ta kalit bor. Ular cholg‘u sozlari va inson ovozi yangrash balandligini notaga olishda yoki ijro etib berishda katta qulayliklar yaratadi. Keng tarqalgan, hamma bilishi kerak bo‘lgan kalitlar 2 ta – S k r i p k a kaliti va B a s kaliti.

Skripka kaliti 1-oktavadagi «sol» notasini ko‘rsatadi:

Bas kaliti esa kichik oktavadagi «fa» notasini ko'rsatadi:

Yuqori tovushlar yangrashi skripka kalitida, past tovushlar yangrashi bas kalitida yoziladi:

?! Savol va topshiriqlar

1. Torli-urma va mizrobli cholg'ular guruhlariga qaysi cholg'ular kiradi?
2. Mustafu Bafoyevning «Poema»sidan eslab qolingani biror ohangni xirgoyi qilib bering.
3. Musiqada nechta kalit bor? Keng tarqalganlari qaysilar?
4. O'zbekiston Respublikasining Davlat madhiyasini birgalikda kuylab, yaxshi o'rganib oling.

3-dars. O'ZBEK XALQ CHOLG'ULARI ORKESTRINING ZARBLI CHOLG'ULAR GURUHI

O'zbek xalq cholg'ulari orkestrining zarbli cholg'ular guruhida doira, nog'ora, qayroq, safoyil kabi o'zbek xalq cholg'u sozlari bilan birga Ovro'pa sozlari – litavralar, baraban, tarelka kabilarni ham uchratish mumkin.

Bastakorlar va orkestr uchun cholg'ulashtiruvchi mutaxassislar partiturasini yozilayotgan asar xarakteriga, obraziga qarab zarbli cholg'ularni tanlashadi. Masalan: to'yni aks ettiruvchi asarlarda nog'ora, qo'shiqlarda doyra, xorazmcha raqsda qayroq, uyg'urcha kuyda safoyil ishlatilsa ayni muddao bo'ladi. Yevro'pa cholg'ulari ham yangrayotgan musiqani yana-da boyitadi.

1. Doyra, 2. Qayroq 3. Nog'ora 4. Baraban
5. Safoyil 6. Tarelka 7. Litavra

 Sinf fonotekasidan O'zbek xalq cholg'ulari orkestri ijrosida To'lqin Qurbonovning «Sevinch» asarini tinglang.

AZIZ USTOZLAR

To'lqin she'ri

Sobir Boboyev musiqasi

♩ **Mayin**

Do- im a- ziz hur-ma- tin- giz, U- nut-may-miz

N a q a r o t :

meh-na-tin-giz. Jo-na-jon-lar, meh-ri-bon-lar, a- ziz, a- ziz

us- toz- lar, us- toz- lar. Bo- shi-miz-
ni si- la- din- giz, Biz-ga oq yo'l ti- la- din-giz.
Jo- na- jon- lar, meh- ri- bon- lar,
A- ziz us- toz- lar, lar.

Doim aziz hurmatingiz,
Unutmamiz mehnatingiz.

N a q a r o t :

Jonajonlar, mehribonlar,
Aziz ustozlar.

Boshimizni siladingiz,
Bizga oq yo'l tiladingiz.

N a q a r o t

Sizlar bizning baxtimizsiz,
Dillardagi ahdimizsiz.

N a q a r o t

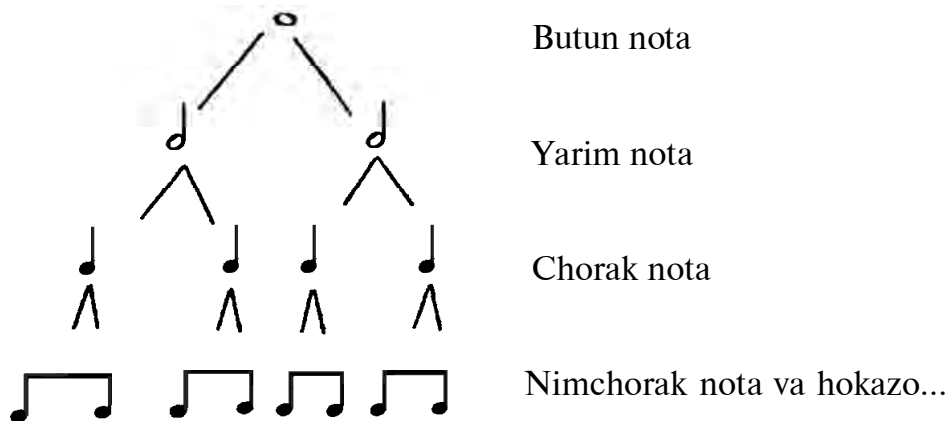
Sizga izzat, sizga hurmat,
Yosh qablarda bo'ling har vaqt.

N a q a r o t

NOTA CHO‘ZIMLARI VA ULARNING YOZILISHI

Musiqada notalar nomlanishi bilan birga, turli cho‘zimlarga ham egadir. Ularning ko‘rinishini quyidagicha tasvirlash mumkin:

«Sol» notasini misol qilib olib, $\frac{4}{4}$ o‘lchovda yozilsa bunday ko‘rinadi:

Notadan keyin nuqta qo‘yish bilan nota cho‘zimini teng yarmiga uzaytirish mumkin:

Bastakor turli nota va nota cho‘zimlarini tanlab, yangi ohang, kuy yaratadi.

Savol va topshiriqlar

1. Zarbli cholg‘ular guruhiga kiradigan qaysi sozlarni bilasiz va ularni qanday tanlab ishlatish mumkin?
2. To‘lqin Qurbonovning «Sevinch» asarini tinglab, qaysi zarbli cholg‘ular jarangini anglab oldingiz?
3. Nota cho‘zimlari va ularning yozilishi haqida nimalarni bilasiz?

4-dars. O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARI ORKESTRINING TORLI-KAMONLI CHOLG‘ULAR GURUHI

O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestrining torli-kamonli cholg‘ular guruhi-ga I, II G‘ijjaklar, G‘ijjak – altlar, Qobuz – baslar, Qobuz – kontrabaslar kirgan va ular 5 ta nota chizig‘ini egallab, partituraning eng pastki qismidan joy olishgan. Sanab o‘tilgan cholg‘ular asarning asosiy kuy – ohangini ijro etish bilan birga yo‘ldosh ohanglar va usul – garmoniya ko‘rinishlarida jo‘r bo‘lishlari ham mumkin.

Sinf fonotekasidan Farhod Alimovning «Shodiyona» asarini tinglang.

OKTAVALAR NOMLANISHI VA KO'RINISHI

The diagram illustrates the naming and appearance of octaves on a piano keyboard. It is divided into sections for different octave ranges, each with a corresponding musical notation and label:

- Sub-kontr oktava.**: Labeled with $A_2 H_2 C_1 \dots$
- Kontr oktava.**: Labeled with $C \dots$
- Katta oktava.**: Labeled with $C \dots$
- Kichik oktava.**: Labeled with $C \dots$
- Birinchi oktava.**: Labeled with $c^1 d^1 e^1 f^1 g^1 a^1 h^1 c^2 \dots$
- Ikkinchi oktava.**: Labeled with $C^3 \dots$
- Uchinchi oktava.**: Labeled with $C^4 \dots$
- To'rtinchi oktava.**: Labeled with $C^5 \dots$
- Beshinchi oktava.**: Labeled with $C^5 \dots$

Below the keyboard, musical staves show the notes for each octave range, with dashed lines indicating the correspondence between the keyboard keys and the notes on the staves.

TOVUSHQATORLAR VA OKTAVALAR

Tovushqatorlar – yuqoriga yoki pastga cholgʻularda chalinib, inson ovozi bilan kuylanadigan musiqiy tovushlarning pogʻonali tizilmasidir. Masalan:

Tovushqatorlar mavjud hamma tovushlardan ham tuzilishi mumkin.

Oktavalar 8 tadan musiqiy tovushlar pogʻonasi boʻlinmalarini oʻz ichiga olgan boʻlib, 16-betda koʻrsatilganidek nomlanadi va nota qatorida koʻrinadi. (Lotin harflari va raqamlar bilan qanday belgilanishiga ham eʼtibor bering.)

?! Savol va topshiriqlar

1. Oʻzbek xalq cholgʻulari orkestrining torli-kamonli cholgʻular guruhiga qanday sozlar kiritilgan?
2. Oʻzbek xalq cholgʻulari orkestri deganda nimani tushunasiz?
3. Farhod Alimovning «Shodiyona» asarida torli-kamonli cholgʻularning ishlatilishi va oʻrni haqida hikoya qilib bering.
4. Tovushqatorlar va oktavalar haqida nimalarni bilasiz?
5. «Aziz ustozlar» qoʻshigʻini birgalikda kuylab, yaxshi oʻrganib oling.

5-dars. XOR SAN'ATI

Musiqada madaniyatida xor san'ati katta ahamiyatga ega. Musiqada «Xor» soʻzi nimani anglatishini bilib olish zarur. Xor soʻzini ikki xil maʼnoda anglash mumkin. Birinchisi – kuylovchi jamoa boʻlsa, ikkinchisi – xor jamoasining ijro qilishiga moʻljallab yozilgan musiqasi asari. Cholgʻular ijrosida koʻp ovozli musiqani tinglaganimizdek, xor vositasida ham ikki, uch va undan ortiq ovozli asarlarni kuylashga va tinglashga oʻrganganmiz.

Xorda 4 xil ovoz bor: xotin-qizlarga yoki bolalarga xos boʻlgan – soprano va alt ovozlar, erkaklarga xos boʻlgan – tenor va 2. Musiqasi, 5-sinf.

ba s ovozlardir. Sanab o‘tilgan ovozlardagi har bir kuylovchi o‘z vazifasini tushungan holda to‘g‘ri ijro etgandagina xorning mukammal, yoqimli va badiiy obrazli eshilitishiga imkon yaratiladi.

 Sinf fonotekasidan Botir Umidjonovning jo‘rsiz xorga moslashtirgan «O‘zgancha» asarini tinglang.

XOR IJROSI UCHUN XALQ QO‘SHIQLARINI MOSLASHTIRISH

Professional bastakorlar xor uchun original asarlar yaratish bilan birga xalq qo‘shiqlarini ham ko‘p ovozli qilib xor ijrosiga moslashtirishgan. XX asrning 50-yillaridayoq Mutal Burhonovning jo‘rsiz xorlari namuna darajasida e‘tibor qozongan. Bu o‘rinda uning «Yorlarim», «Endi sendek», «Bibigul», «Sari ko‘hi baland» kabi asarlarini sanab o‘tish lozim.

Keyinchalik M. Burhonovga yelkadosh bo‘lib ko‘plab bastakorlar xalq qo‘shiqlarini xor ijrosiga moslashtirdi. Bularga Sobir Boboyevning «Chaman ichra», Ikrom Akbarovning «Qoyilman», Botir Umidjonovning «Qilpillama», Shermat Yormatovning «Boychechak», «Chittigul», «Gullola», Mustafu Bafoyevning «Bahoriya», «Mavrigi» kabi asarlarini misol keltirish mumkin.

BOYCHECHAK

O‘zbek xalq qo‘shig‘i
(Jo‘rsiz xor uchun)

*Shermat Yormatov bolalar xori
uchun moslashtirgan*

Jonli, sho‘xchan

p

Bo-la, bo-la, bo-la, bo-la,

mf Bo- la, bo- la, bo- la, bo- la *f* bo-la, bo- la, bo-la, bo-la,

bo- la, Boy- che- chak.

§

1. Boy- che- cha- gim
2. Boy- che- cha- gim

boy- lan- di, qo- zon to'- la ay- ron- di.
hil- lo- li, ham- yon- ham-yon til- lo- li.

Ay- ro- ning- dan ber- ma- sang, qo- zon, to-vo-g'ing
Ham- ma bo- zor bir bo- zor, at- rof- la- ri

mf

vay- ron- di. Qat- tiq yer- dan qa- zi- lab chiq-qan
 lo- la- zor. *mf* Boy- che-

p

boy- che- chak, yum- shoq yer- dan
 chak. Boy-

yu- ma- lab chiq- qan boy - che- chak.
 che- chak,

bo- la, bo- la, bo- la, bo- la bo- la, bo-la, bo-la, bo-la,

boy che-chak, Boy - che- chak.

3. Boychechakni tutdilar,
 Simyog'ochga osdilar,
 Qilich bilan chopdilar,
 Baxmal bilan yopdilar.

Naqarot:

Qattiq yerdan qazilab
 chiqqan boychechak,
 Yumshoq yerdan yumalab
 chiqqan boychechak.

TON VA YARIM TONLIKLAR

Royal, pianino va akkordeonda oq va qora klavishlar bor. Agar yonma-yon kelgan oq klavish oralig'ida qora klavish bo'lmasa bu klavishlardan hosil bo'ladigan tovushlar oralig'i yarim ton bo'ladi. Bunday yarim tonlar MI-FA va SI-DO klavishlari oraliqlarida uchraydi.

Agar ikki oq klavish oralig'ida qora klavish bo'lsa, bu ikki oq klavish oralig'i butun ton bo'ladi.

Yarim tonlarni pianinodagi oq va qora klavishlardan ham tuzish mumkin. Masalan:

«DO» va uning yonidagi qora klavish oralig'i yarim ton bo'lganidek, «RE» va unga yonma-yon turgan pastki va yuqorigi qora klavishlar oralig'i ham yarim tondan iborat. Yarim tonlardan tuzilgan tovushqator temperatsiya deb ataladi.

«DO» notasidan tuzilgan tovushqatorida ton va yarim tonliklar joylashishi quyidagicha:

1 ton 1 ton 1/2 ton 1 ton 1 ton 1 ton 1/2 ton

I II III IV V VI VII VIII(I)

Ushbu tovushqatorni unda keladigan ton va yarim tonliklariga e'tibor berib, nota nomlari bilan aniq va yoqimli qilib kuylab ko'ring.

?! Savol va topshiriqlar

1. Xor deganda nimani tushunasiz va qanday ovoz turlarini bilasiz?
2. Xor san'ati rivojiga hissa qo'shgan va qo'shayotgan qanday jamoalar va bastakorlarni bilasiz?
3. Botir Umidjonovning «O'zganча» asari qanday xor uchun yozilganini tinglab, bilib olgan bo'lsangiz ohangini kuylab bering.
4. Ton va yarim tonliklarni qanday ajratish yoki tuzish mumkin?

6-dars. XOR UCHUN PROFESSIONAL JANRLARDA IJOD QILISH

O'zbekiston bastakorlari tomonidan xor uchun yaratilgan asarlarning janrlari xilma-xildir. Bular — qo'shiq, syuita, qasida, vokal-simfonik poema, kantata, oratoriya, simfoniya kabilar bo'lib, ushbu janrlarda ko'plab asarlar yaratilganligi talaygina ilmiy maqolalarda, kitob va darsliklarda e'tirof etilgan.

Bastakorlardan M. Burhonovning «Davlat madhiyasi», «Zarra gul», «Go'zal qizga» qo'shiqlari, «Alisher Navoiyga qasida»si, M. Nasimovning «Dilbarim» vokal-simfonik syuitasi, S. Yudakovning «Mirzacho'1» syuitasi, «Mening vatanim» kantatasi, S. Boboyevning «Xoral»i, «Aziz ustozlar» qo'shig'i, B. Umidjonovning «Qorasoch», «Alla», «Oq kaptar» qo'shiqlari, M. Bafoyevning «Buxoro haqida» oratoriyasi, «Xor uchun» simfoniyasi, Sh. Yormatovning «Maysa», «O'zbekiston tong yurtim», «Sog'lom avlod qo'shig'i», «Nurli avlod» kabi qo'shiqlari, G'. Qodirovning «Ona qo'llari», «Maktabjon — oftobjon» kantatasi, N. Norxo'jayevning «Chamandagi gullarmiz», «Zavqing soch, qaldirg'och», «Gul terdi gullar», «Yaxshi bola» kabi qo'shiqlari, A. Mansurovning «Hur Respublikam», «Oq kaptarning parvozi», «Ming assalom, ustozlar!», «Bolarilar» qo'shiqlari, «Bolalar xori va orkestr uchun» 1-simfoniyasi, R. Abdullayevning «Parvozdagi qushchalar» qo'shig'i, D. Omonullayevaning «Etikcham», «Diloromning qo'shig'i» kabilar xor uchun professional janrlarda ijod qilishning yorqin namunalari bo'lib musiqa tarixida qoladi.

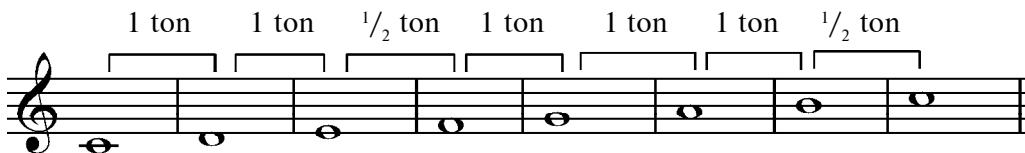
 Sinf fonotekasidan Dilorom Omonullayevaning G'.Komilov she'riga yozilgan «Childirma chalay» qo'shig'ini tinglang.

MUSIQADA LAD VA TONALLIK TUSHUNCHALARI

Musiqiy tovushlar turlicha baland-pastlikka ega ekanligini bilib olgansiz. Lad deb tovushqator pog'onalarining o'zaro ma'lum bir munosabatiga aytiladi.

Musiqada xalq lادلari bilan bir qatorda «Major» va «Minor» deb ataluvchi lادلar keng ommalashgan. Ular turlicha xarakterga ega. Agar major ladi biroz kuchli, aniq va xush kayfiyatli bo'lsa, minor ladi aksincha, mayin, yumshoq va mungli sado beradi. Lad musiqiy asar xarakterini belgilashda ham muhim omildir.

Tuzilishlari: Major – 1 ton, 1 ton, 1/2 ton, 1, 1, 1, 1/2 ton
Minor – 1 ton, 1/2 ton, 1, 1, 1/2, 1, 1 ton

Ajrata bilish, asosan, I–III bosqichlar oralig'i tonlari yig'indisiga qarab belgilanadi: majorda – ikki ton, minorda – bir yarim ton.

Tonallik deb major yoki minor ladini aniq bir notadan tuzilishiga aytiladi. Masalan: Do – major, Lya – minor, So1 – major, Mi – minor va hokazolar.

?! Savol va topshiriqlar

1. Xalq qo'shiqlarini xor uchun moslashtirgan qaysi bastakorlarni bilasiz? Asarlarini sanab o'ting.
2. Lad deb nimaga aytiladi?
3. Major va minorni bir-biridan qanday ajratish mumkin? Tuzilishi qanday bo'ladi?
4. Tonallik deb nimaga aytiladi?

7-dars. XOR JAMOALARINING TUZILISHI VA TURLARI

Har qanday badiiy ijrochilik jamoasi oʻrnatilgan qonun-qoidalarga asoslangan holda tuziladi. Xor jamoalari ham qoidalarga muvofiq bir necha turga boʻlinadi. Faqat erkaklardan tuzilgan xor – *erkaklar xori*, faqat xotin-qizlardan tuzilgan xor – *xotin-qizlar xori* deb ataladi. Erkaklar va xotin-qizlardan tuzilgan xorga *aralash xor* deyiladi. Faqat bolalardan tuzilgan xor esa *bolalar xori* deb nomlanadi. Bolalar xori aralash xorda ham ishtirok etishi mumkin.

Xor jamoalari xor asarini orkestr yoki cholgʻular joʻrligida ijro qiladilar. Cholgʻular joʻrligisiz, faqat oʻz ovozlari kuylovchi xor jamoasi *kapella* deyiladi. Kapella ijrosi uchun yozilgan xor asari *a'kapella* deb ataladi.

Xor qatnashchilarining soni 20–30 tadan boshlab, ayrim hollarda 1000 va undan ortiq kishi boʻlishi ham mumkin. *Kamer xor*, *Katta xor*, *Yigʻma xor* deb asosan xor qatnashchilarining soniga qarab aytiladi.

Xor jamoalarining sahnaga chiqishi, shovqinsiz joylashishi va chiqib ketishini dars jarayonida o'quvchilar yordamida amalda ko'rsatib berish mumkin:

– Sahnaga chiqayotganda avval 1-qator chiqib turib oladi, so'ng qolgan qatorlar joylashadi.

Sahnadan chiqib ketayotganda 1-qator bir qadam oldinga surilib, qolgan qatorlarning tartibli chiqib ketishini kutib turadi. Bu – sahna madaniyati deyiladi.

 Sinf fonotekasidan «Oq kaptar» – bolalar xori uchun (B. Umidjonov musiqasi), «Go'zal qizga» – aralash xor uchun (M. Burhonov musiqasi), «Alla» – xotin-qizlar xori uchun (B. Umidjonov musiqasi) yaratilgan asarlarini tinglang va tahlil qiling.

DOVYURAKLAR KERAK

Po'lat Mo'min she'ri

Avaz Mansurov musiqasi

Moderato

Na-na - na - na, na - na, na - na - na - na - na, na - na - na - na,

na - na - na, na - na, na, na - na - na - na - na - na - na - na - na -

na... Bo-la-lar bo'l - sa Top-qir bo'l - sa - lar,

Chaq-qo - nu ep - chil, ep - chil, Chop-qir bo'l - sa - lar. Ko'z - la - ri o't -

kir Mer-gan-lar ke-rak, Mar do-na, mar do-na
Naqarot (xor)

ko'k-rak Ker-gan-lar ke-rak... O'shan-day

av-lod Biz-ning o'-zi-miz. Ay-tib tu-ra-di So'z-u ko'zi-

f Yakkaxon

miz. O'shan-day av-lod Biz-ning o'-zi-miz. Ay-tib tu-ra-

Xor

di So'z-u ko'-zi-miz. O'shan-day av-lod, av-lod

Biz-ning o'-zi-miz. Ay-tib tu-ra-di So'z-u ko'-zi-

S Tugallash uchun

miz. Na-na-na-na-na. na-na-na na-na. Hey!

Sog'lom, barkamol
Avlod bo'lsalar,
Ilm-u hunarga,
Kuchga to'lsalar.
Vatanga ular

Har doim kerak,
Sheryurak, asil
Farzandlar kerak.

N a q a r o t :

O‘shanday avlod
Bizning o‘zimiz.
Aytib turadi
So‘z-u ko‘zimiz.

MUSIQADA ALTERATSIYA BELGILARI

Musiqada alteratsiya belgilari doimo uchraydi. Ularning ko‘rinishi, yozilishi va ishlatilishini yaxshi bilib olish zarur:

- b (bemol) — tovushni yarim ton pasaytirish belgisi;
- # (diyez) — tovushni yarim ton yuqori ko‘tarish belgisi;
- b (bekar) — bemol yoki diyezni rad qilish belgisi.

Alteratsiya belgilari kalitlardan keyin yoki notalar oldiga asar tonaligi va ohang o‘zgarishiga qarab qo‘yiladi.

?! Savol va topshiriqlar

1. Xor jamoalarining tuzilishi, turlari haqida nimalarni bilasiz?
2. Sahna madaniyati xor ijrochiligiga ham taalluqlimi?
3. Tinglangan qo‘shiqlar qanday jamoalar ijrosida yozib olingan?
4. «Aziz uztovlar»da qanday alteratsiya belgilari bor? Birgalikda kuylang.
5. Qo‘shiq qaysi tonallikda yozilgan?
6. Alteratsiya belgilarini ta’riflab bering.
7. Keyingi darsgacha 1-chorakda musiqa savodidan o‘rgangan bilimlaringizni qisqacha bayon tarzida yozib keling.

8-dars. XALQ CHOLG‘ULARI ORKESTRI VA XOR UCHUN O‘ZBEKISTON BASTAKORLARI IJODINING AHAMIYATI

Bugungi kunda O‘zbekistonda xalq cholg‘ularidan tuzilgan bir talay orkestrlar faoliyat ko‘rsatib kelmoqda. Bular — Madaniyat va

sport ishlari vazirligi qoshidagi Davlat orkestri, Doni Zokirov nomidagi orkestr, «So‘g‘diyona» kamer orkestri, Konservatoriya, San‘at va madaniyat instituti, Respublika musiqa, san‘at kollejlari talabalaridan tuzilgan orkestrlardir.

Respublikamizdagi mavjud xor jamoalari va ular uchun yaratilgan asarlar, bastakorlar ijodi haqidagi ma‘lumotlarni siz o‘tgan darslarimizda o‘zlashtirib olgansiz.

Hozirgi davrda ham sanab o‘tilgan jamoalar uchun bastakorlar yangi-yangi ijod yo‘nalishlarida ko‘plab asarlar yaratib berishmoqda. Ular har kuni radio va televideniye to‘lqinlarida, konsert zallarida yangrab turadi.

Musiqa madaniyatimizning yil sayin rivojlanib borishida xalq cholg‘ulari orkestri va xor uchun O‘zbekiston bastakorlarining ijodi katta ahamiyatga ega.

 Sinf fonotekasidan M. Bafoyevning «Naqshlar» (dutor va orkestr uchun) asaridan parcha tinglang.

PARTITURALAR VA KLAVIRLAR

Har qanday musiqa ohangi asar sifatida notaga tushirilgan holda, uning ko‘rinishi partitura yoki klavir shaklida bo‘ladi.

Partitura — ansambl, xor, orkestr uchun yozilgan asarlarining nota yozuvidir. Bunday jamoalarning har bir qatnashchisi birgalikda ijro etadigan ohang yo‘llari, partiturada qoidalar bo‘yicha ost-ust qilib ko‘p qatorli maxsus nota daftariga joylashtirilgan bo‘ladi.

Klavir esa shu ansambl, xor, orkestr yoki sahna asarlari musiqasini ixcham shaklda, ovoz va fortepiano ijrosi uchun mo‘ljallab yozilgan nota daftaridagi yoki to‘plamlarda chop etilgan ko‘rinishidir.

Maktabingiz musiqa sinfi kutubxonasiidagi mavjud partitura va klavirlar bilan tanishib, fikr almashing.

II CHORAK

SIMFONIK ORKESTR. MUSIQADA VOKAL-SIMFONIK JANRLAR

***1-dars.* SIMFONIK ORKESTR VA UNING TORLI-KAMONLI CHOLG‘ULAR GURUHI**

Simfonik orkestr orkestr turlari ichida butun dunyoga keng tarqalganligi bilan barchaga ma’lum. Uning tarkibiga kiradigan cholg‘ular va ijro yo‘nalishlari asosan XVIII asrda shakllangan. Nemis bastakori – Lyudvig Van Betxoven, rus bastakori Pyotr Ilich Chaykovskiy, o‘zbek bastakori Mirsodiq Tojiyevlar simfonik orkestr uchun yuksak ijod namunalarini yaratib, simfoniya, konsert, poema, uvertura kabi janrlardagi asarlarni avlodlarga qoldirishdi. Bu orkestr uchun ko‘plab yangi bastakorlar ham namunali asarlar yaratib kelmoqda.

Simfonik orkestrda cholg‘ular 4 guruhga bo‘linadi va partiturada yuqoridan pastga quyidagicha joylanadi:

- Yog‘och damli cholg‘ular;
- mis damli cholg‘ular;
- urma-zarbli cholg‘ular;
- torli-kamonli cholg‘ular.

Torli-kamonli cholg‘ular guruhi – orkestrning eng asosiy guruhi hisoblanadi. Bu guruhga I, II skripkalar, alt, violonchel, kontrabaslar kiradi va ular 5 ta nota qatorlarini egallab, partituralarning eng pastki qismidan joy olgan. Sanab o‘tilgan cholg‘ular asarning asosiy kuy yo‘llarini ijro etish bilan birga yo‘ldosh ohanglar va usul-garmoniya ko‘rinishlarida jo‘r bo‘lishlari ham mumkin.

Skripka

Alt

Violonchel

Kontrabas

🎵 *Sinf fonotekasidan To'liq Qurbonovning «To'yona», Mirxalil Mahmudovning «Muxammas va ufor» asarlarini tinglang.*

OLTIN KUZ QO'SHIG'I

Normurod Narzullayev she'ri

Avaz Mansurov musiqasi

Quvnoq

1. Ko'r-kam o'l-kam sha- mo- li, Shod-lik-dan quv-nar yu-

rak. E- sar me- zon sha- mo- li,

Kuz-dan be-rib u da- rak. Kuz-dan be-rib u da-rak.

Til- lo rang- li yap- roq- lar

Yer- ga qa- lin to'- ki- lar.

Qay- nar ti- niq

Naqarot:

bu-loq- lar, Qalb-da or-zum u-sha- lar. Ol- tin ku-

zim, ol- tin kuz, Xush ke- lib- san o'l-

kam- ga. Baxt qu- yo- shi cha-raq- lab,
 Of- tob teg- di yel-kam- ga, of- tob teg- di
 yel- kam- ga. Xush ke- lib- san,
 ol- tin kuz ...

2. Bog'da ter to'kar bog'bon,
 Hosilini teradi.
 Dalada bobodehqon
 G'allasini o'radi.

To'kin bo'lsa dasturxon,
 Kuy-qo'shiq ham yarashar.
 Bulbullar sho'x g'azalxon,
 Tinch bo'stonda sayrashar.

Naqarot

3. Musiqa, 5-sinf.

MUSIQADA DINAMIK BELGILAR

Kuy-ohang, qo‘shiqlar ijrosi yoqimli bo‘lishi yoki biror musiqiy obraz ta‘sirini boyitib, tinglovchilarga eshittirish uchun musiqada dinamik belgilar qo‘llaniladi. Tovush qanday kengaytirilishini ko‘rsatuvchi, italyanchadan olingan bu belgilar nomlanishini va ma‘nosini butun dunyo xalqlari bir xil tushunadilar. Dinamik belgilar quyidagicha yoziladi va talaffuz qilinadi:

p (piano) – kuchsiz, ohista;

pp (pianissimo) – juda kuchsiz;

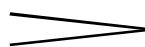
mp (metso piano) – kuchsizroq;

f (forte) – kuchli, qattiq;

ff (fortissimo) – juda kuchli;

mf (metse forte) – kuchliroq;

 (krishchendo) – kuchaytirib borish, qisqa italyancha yozilishi – «cresc»;

 (diminuendo) – kuchsizlantirib borish, qisqa italyancha yozilishi – «dim».

?! Savol va topshiriqlar

1. Simfonik orkestr va uning tarkibiga kiruvchi cholg‘u guruhlarini haqida gapirib bering.
2. Simfonik orkestr uchun yoziladigan asarlar janrlarini bilasizmi?
3. Qaysi bastakorlar simfonik orkestr uchun yuksak ijod namunalarini yaratishgan?
4. Torli-kamonli cholg‘ular guruhi qaysi cholg‘ulardan tashkil topgan? Ta‘riflab bering.
5. Tinglangan asarlar haqida taassurotlaringiz qanday?
6. «Oltin kuz» qo‘shig‘ini o‘rganib olgan bo‘lsangiz, shu qo‘shiqning kuyini xirgoyi qilib bering.
7. Musiqada uchraydigan dinamik belgilarni so‘zlab, tushuntirib bering.

2-dars. SIMFONIK ORKESTRNING YOG‘OCH VA MIS DAMLI CHOLG‘ULAR GURUHI

Dunyoda puflab chalinadigan cholg‘ularning turi ko‘p. Simfonik orkestrga kiritilgan bunday cholg‘ular ikki turga – y o g ‘ o c h va m i s damli cholg‘ularga ajratiladi.

Yog‘och damli cholg‘ular guruhiga fleytalar, goboylar, klarnetlar va fagotlar kiradi. Bu guruh ijrosi uchun musiqa partituraning eng yuqoridagi nota yo‘llariga yoziladi.

Mis damli cholg‘ular guruhiga valtornalar (ko‘pincha 4 ta), trubalar (2 ta), trombonlar (3 ta) va tuba (1 ta) kiradi.

 Sinf fonotekasidan Mirsodiq Tojiyevning 3-simfoniyasidan parcha tinglang.

NOTA CHO‘ZIMLARINI UZAYTIRUVCHI BELGILAR

Ohanglar rang-barang chiqishi uchun bastakorlar quyidagi ayrim notalar cho‘zimini «nuqtalar» va «ligalar» (notalarni ulovchi chiziqlar) yordamida uzaytiradi.

Nuqtalar (·) yordamida nota teng yarmiga uzayadi; yana-da tushunarli bo‘lishi uchun sonlar bilan ko‘rsatish ham mumkin:

 (4 chorak) — (6 chorak) = 4+2=6

 (2 chorak) — (3 chorak) = 2+ 1= 3

 (1 chorak) — (3 nimchorak) = 1+0,5 = 1,5

L i g a yordamida esa nota cho‘zimini har qancha uzaytirsam bo‘ladi:

va hokazo.

Bunday hollarda nota tovushini 1 nafasda kuyish yoki biror cholg‘uda uzluksiz ijro etib turish zarur.

Fleyta

Goboy

Klarnet

Fagot

Valtorna

Truba

Trombon

Tuba

?! Savol va topshiriqlar

1. Simfonik orkestr tarkibiga kiruvchi yog'och va mis damli cholg'ular guruhlarini ta'riflab bering.
2. Mirsodiq Tojiyevning 3-simfoniyasidan tinglangan parchada yog'och va mis damli cholg'ularning o'rni qanday?
3. O'rgangan qo'chiqni sherik tanlab, birga kuylab bering. Shu qo'shiq mualliflarini bilasizmi?
4. Nota cho'zimlarini uzaytiruvchi qanday belgilar bor va ular nima uchun ishlatiladi?
5. Sinfda mavjud nota to'plamlaridan birini varaqlab, nuqta va liga ishlatilgan joylarini ko'rsating.

3-dars. SIMFONIK ORKESTRNING ZARBLI CHOLG'ULAR GURUHI

Simfonik orkestrning zarbli cholg'ular guruhida 20 dan ortiq butun dunyoga tarqalgan urma-zarbli cholg'ular ishlatilishi mumkin. Lekin litavralar, baraban, tarelka kabi cholg'ular hamisha ishlatiladi.

Musiqa o'zbekona yangrashi uchun O'zbekiston bastakorlari nog'ora va doiralarni mohirona ishlatishlari qulog'imizga singib ketgan. Bu ohanglarda o'zgacha zavq bor.

🎵 *Sinf fonotekasidan Avaz Mansurovning «Navro‘z bayramiga!» uvertyrasini tinglang.*

CHUMOLI

R. Is‘hoqov she‘ri

Alisher Rasulov musiqasi

Sho‘x, quvnoq

Chu - mo - li, chu - mo - li - Char - chash ni - ma bil - may - di.

Chu - mo - li, chu - mo - li - Meh - nat qi - lib tin - may - di.

Don yi - g‘ib tol - mas ish dan - Chu - mo - li, chu - mo - li.

Muh - toj bo‘l - may - di qish - da - Chu - mo - li, chu - mo - li. Hur - mat - la - shar

bir - bi - rin, Ha - lol - lik no - ni shi - rin.

Naqarot :

Chumoli, chumoli –
Charchash nima bilmaydi.
Chumoli, chumoli –
Mehnat qilib tinmaydi.

Don yig'ib tolmas ishdan –
Chumoli, chumoli.
Muhtoj bo'lmaydi qishda –
Chumoli, chumoli.
Hurmatlashar bir-birin,
Halollik noni shirin.

Naqarot

Ish zavqin sezar bari –
Chumoli, chumoli.
Birlashib o'zar bari –
Chumoli, chumoli.
Hurmatlashar bir-birin,
Halollik noni shirin.

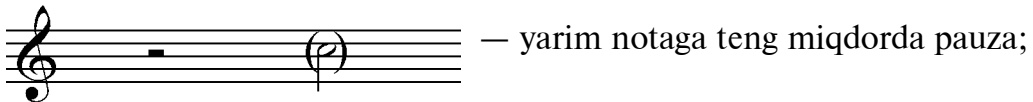
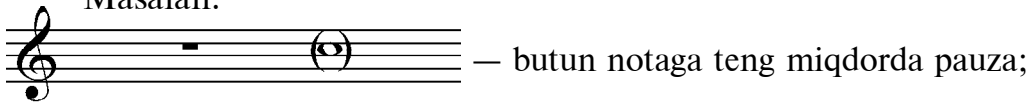

MUSIQADA PAUZALAR

Pauzalar jim turish belgilaridir.

Notalar kabi pauzalar ham turli cho'zimda bo'ladi.

Masalan:

Pauzalarga ham uzaytirish belgilaridan (·) qo'yilishi mumkin.

?! Savol va topshiriqlar

1. Simfonik orkestrning zarbli cholg'ular guruhida qancha cholg'u ishlatilishi mumkin? Doimo ishlatiladiganlari qaysilar?
2. Simfonik musiqa yana-da o'zbekona yangrashi uchun nog'ora va doyra ishlatilishiga qanday qaraysiz?
3. Avaz Mansurovning «Navro'z bayramiga!» uverturasini tinglab, olgan taassurotlaringizni sozlab bering.
4. «Chumoli» qo'shig'ining mualliflari kimlar?
5. Pauzalar deganda nimani tushunasiz? Qanday turlari bo'ladi? Ularni yozib ko'rsating.

4-dars. MUSIQADA VOKAL-SIMFONIK JANRLAR

Musiqa san'atida janrlar ko'pligini yaxshi bilasiz va sanab bera olasiz. Vokal-simfonik janrlari ham keng tarqalgan.

«Vokal-simfonik» deganda nimani tushunishimiz lozim?

«Vokal» – bu ashula aytishni anglatasa, «simfonik» degani – simfonik orkestr jo'r bo'lishini bildiradi. Ashulani yakkaxon ham, xor ham aytishi mumkin. Bunday ko'rinishda yaratilib, ijro etilayotgan asarlarning janrlarini aniq belgilash mumkin. Bular vokal-simfonik syuita, poema, qasida, kantata yoki oratoriya larga ajratiladi.

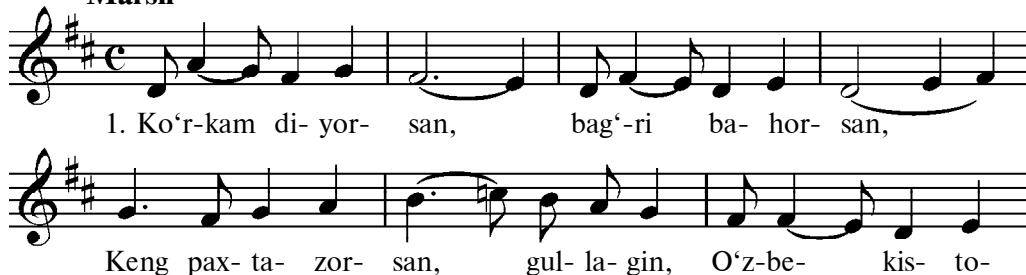
 Sinf fonotekasidan G'afur Qodirovning «Maktabjon – oftobjon» vokal-simfonik kantatasini tinglang.

O'ZBEKISTONIM

Fayzi Shoismoil she'ri

Sharif Ramazonov musiqasi

Marsh

1. Ko'r-kam di- yor- san, bag'-ri ba- hor- san,
Keng pax- ta- zor- san, gul- la- gin, O'z-be- kis- to-

2. Tog'laringda kon –
Ma'danga makon,
Senga fido jon,
Gullagin, O'zbekistonim!

3. Sen ona yurtim,
Durdona yurtim,
Mardona yurtim –
Gullagin, O'zbekistonim!

INTERVALLAR HAQIDA TUSHUNCHALAR

«Interval» – bu lotincha soʻzdan olingan soʻz boʻlib, oraliq yoki masofa maʼnosini anglatadi. Musiqada esa ikki tovush oraligʻini bildiradi. Musiqada 8 ta asosiy intervallar bor. Bular – prima, sekunda, tersiya, kvarta, kvinta, seksta, septima va oktavalardir.

Ularning koʻrinishi va raqamlar bilan belgilanishi quyidagicha:

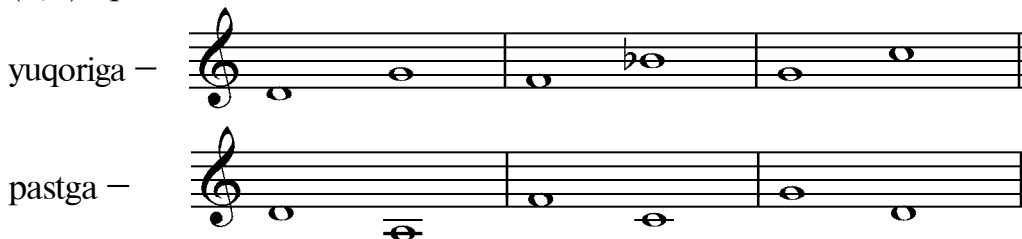
prima (1) sekunda (2) tersiya (3) kvarta (4)

kvinta (5) seksta (6) septima (7) oktava (8)

Har bir asosiy intervalning aniq ton oʻlchovi bor. Primada – 0, sekundada – 1 ton, tersiyada – 2 ton, kvartada – 2,5 ton, kvintada – 3,5 ton, sekstada – 4,5 ton, septimada – 5,5 ton, oktavada – 6 ton.

Bunday intervallarni har qanday tovushdan yuqoriga yoki pastga tuzish mumkin. Masalan: «re», «fa», «sol» notalaridan kvartalar (2,5) qurib koʻramiz:

SOF, KATTA VA KICHIK INTERVALLAR

Nota yozilgan yoki yangrayotgan ikki tovush oraligʻi – sof, katta va kichik intervallarga ajratiladi.

Sof intervallarga prima (0 ton), kvarta (2,5 ton), kvinta (3,5 ton), oktava (6 ton) intervallari kiradi.

Quyidagi intervallarning katta va kichik turlari bo‘ladi:

Interval nomi	Ton o‘lchovlari	
	katta	kichik
Sekunda	1 ton	0,5 ton
Tersiya	2 ton	1,5 ton
Seksta	4,5 ton	4 ton
Septima	5,5 ton	5 ton

Katta intervallarni kichik intervallarga, kichik intervallarni esa katta intervallarga o‘zgartirish uchun alteratsiya belgilaridan foydalaniladi. Masalan:

va hokazo...

katta 2 kichik 2 katta 6 kichik 6

?! Savol va topshiriqlar

1. Musiqa san‘ati janrlarini eslang va «vokal-simfonik» yo‘nalishidagi janrlarni sanab, ularni qanday ajrata olishingizni aytib bering.
2. G‘.Qodirovning «Maktabjon – oftobjon» vokal-simfonik kantatasini tinglab, qanday taassurotga ega bo‘ldingiz?
3. Sof, katta va kichik intervallar haqidagi bilimlaringizni do‘stlaringizga gapirib, tushuntirib bering.
4. «O‘zbekistonim» qo‘shig‘ining mualliflari kimlar? Qo‘shiqni xirgoyi qiling.

5-dars. QASIDA JANRI

Badiiy so‘z ustasi, yakkaxonlar, xor va orkestr uchun yaratilgan asarlarda biror bir ulug‘ siymo ulug‘lansa yoki Vatanni madh etib, jo‘shib kuylansa, ularni Qasida janrida yozilgan, deb belgilash mumkin. Bastakor va shoir hamkorlikda yaratilajak yangi asar librettosini, ya‘ni mavzuni to‘la ochib beruvchi so‘zlarni va she‘riy

matnni oldindan kelishib yozib olishadi. So‘ng bastakor bu libretto asosida yaxlit musiqa asari – q a s i d a yaratishga kirishadi. Qasidalar ko‘proq bayram va tantanalarda ijro etiladi.

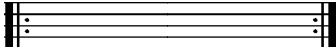
KANTATA VA ORATORIYALAR

Vokal-simfonik musiqa yo‘nalishida *K a n t a t a* janri ham keng tarqalgan. Bu janrda yaratilgan asarlarda hozirgi davr, yosh tarixning muhim voqealari aks ettiriladi. Kantatalar tantanali, lirik va epik xarakterda yozilib, bir necha qismdan iborat bo‘lishi mumkin. Tugallangan ma’noga ega qismlarini alohida-alohida ijro etsa ham bo‘ladi.

Oratoriya vokal-simfonik musiqaning eng yirik janri bo‘lib, odatda, dramatik mavzuda yoziladi. Dramatik voqealar so‘z va musiqada sezilib tursa-da, kuylayotgan yakkaxonlar va xor sahnada harakat qilmaydi. Oratoriyaning kantatadan farqi uning hajmi jihatidan kattaligi, epik-dramatik xarakterda bo‘lishi va mavzusining kengligidir.

 Sinf fonotekasidan M. Burhonovning A. Oripov she‘riy librettosiga yozgan «Alisher Navoiyga qasida» asaridan parcha yoki M. Boboyevning «Buxoro haqida» oratoriyasidan qismlar tinglang.

MUSIQADA QAYTARISH VA TINISH BELGILARI

Boshlang‘ich sinflarda o‘tilgan musiqada qaytarish, ya‘ni repriza belgisini eslang. Asarning ma‘lum bir bo‘lagini albatta qaytarish lozim bo‘lsa, o‘sha bo‘lak boshlanishiga repriza belgisi ochilib , tugallangan joyida yopiladi. Repriza belgisi asar notasining behuda ko‘chirilib, cho‘zilib ketishiga yo‘l qo‘ymaydi.

Musiqada ham tinish belgisi uchraydi. Uning nomi fermata (∩) deyiladi. U dinamik belgilar va templar bilan uzviy bog‘liq.

Fermata – nota, pauza yoki takt chizig‘i ustiga qo‘yilishi mumkin. Bu belgi bor joyda bir nafas to‘xtash bilan ijro etilayotgan asarga jilo beriladi. Fermatalar o‘zimizning katta ashulalarda ham ko‘p ishlatiladi.

?! Savol va topshiriqlar

1. Qanday asarlarni Qasida janrida yozilgan, deb belgilash mumkin?
2. Tinglangan «Alisher Navoiyga qasida» asari Sizda qanday taassurot qoldirdi?
3. Musiqada uchraydigan qaytarish va tinish belgilari haqida gapirib berib, sinfda mavjud notalarni varaqlab, shu belgilarni ko‘rsating.
4. «O‘zbekistonim» qo‘shig‘ini qaytarib, sinfdoshlar bilan birgalikda kuylang.

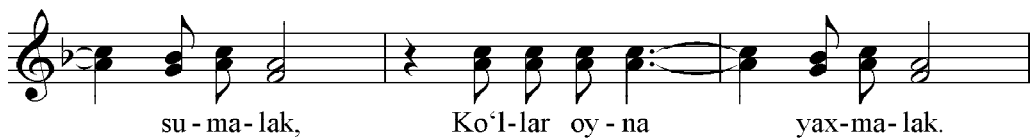
OPPOQ QISH-EY, OPPOQ QISH

Po‘lat Mo‘min she‘ri

Anatoliy Varelas musiqasi

§ **Mayin, ohista**

Dam ol-moq-da da-la-lar, Keng vo-diy-lar,
da-ra-lar. Fa-s(i)l zav-qi at-rof-ga Qo‘shiq bo‘lib
ta-ra-lar. Op-poq qi-shey, op-poq qish, Eh qor-la-ri
yum-shoq qish. Cha-na, kon-ki o‘y-nat-gan
Quv-noq qi-shey, quv-noq qish. Tar-nov-lar-da

Dam olmoqda dalalar,
Keng vodiylar, daralar.
Fasl zavqi atrofga
Qo'shiq bo'lib taralar.

Naqarot:

Oppoq qish-ey, oppoq qish,
Eh qorlari yumshoq qish.
Chana, konki o'ynatgan
Quvnoq qish-ey, quvnoq qish.

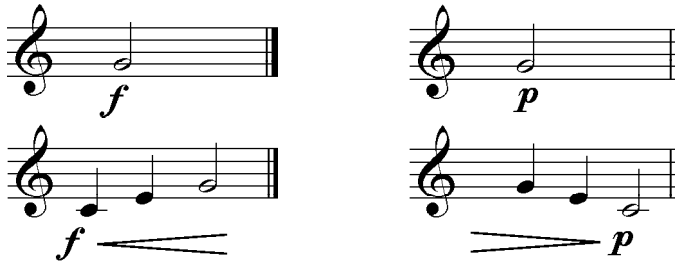
Tarnovlarda sumalak,
Ko'llar oyna yaxmalak.
Ayting, ayting, bo'lmasin,
Hech kim yo'lda charxpalak.

Naqarot:

Oppoq qish-ey, oppoq qish,
Eh qorlari yumshoq qish.
Chana, konki o'ynatgan
Quvnoq qish-ey, quvnoq qish.

II chorak yuzasidan savol va topshiriqlar

1. Simfonik orkestr nima? Uning uchun yuksak ijod namunalarini yaratgan qaysi bastakorlarni bilasiz?
2. Torli va kamoni cholg'ular guruhi qaysi cholg'ulardan tashkil topgan?
3. Dinamik belgilar nima uchun qo'llaniladi, qanday yoziladi va talaffuz qilinadi?
4. Puflab chalinadigan cholg'ular necha turga bo'linadi va unga qaysi cholg'ular kiradi?
5. Nota cho'zimlarini uzaytiruvchi belgilar haqida gapirib bering.
6. Simfonik orkestrning zarbli cholg'ular guruhida qancha cholg'u ishlatiladi va ular qaysi cholg'ular?
7. «Oltin kuz», «Chumoli», «O'zbekistonim» qo'shiqlarining mualliflari kimlar?
8. Qasida janri haqida va shu janrdagi tinglangan asar haqida so'zlab bering.
9. Kantata va oratoriyalar qanday xarakterda yozilishi mumkin?
10. «Maktabjon – oftobjon» kantatasining bastakori kim?
11. Ushbu dinamik belgilarni nomini aytib bering:

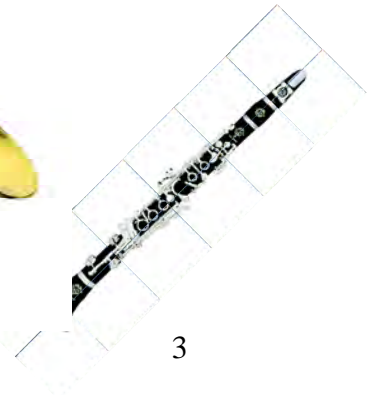
12. Quyidagi cholg'ulardan yog'och damli cholg'uni toping:

1

2

3

III CHORAK

SAHNAVIY MUSIQA ASARLARI – BALET VA RAQS SAN’ATI, MUSIQALI DRAMA VA KOMEDIYA, BOLALAR UCHUN MUSIQALI ERTAK- TOMOSHALAR

1-dars. SAHNAVIY MUSIQA ASARLARI

Sahnaviy musiqa asarlariga – Opera, Balet, Musiqali drama va komediya, Operetta, Bolalar uchun yaratilgan musiqali ertaklar, musiqiy tomoshalar kiradi. Vatanimizning har bir farzandi yuqorida nomlari sanab o‘tilgan janrlarda yozilgan sara asarlarni bilishi, tinglab, tomosha qilib, ularni bir-biridan ajrata olishi zarur. Bunday janrlarda yaratilgan asarlarni sahnalashtirish uchun butun dunyoda bo‘lgani kabi bizning Respublikamizda ham maxsus teatr-tomoshagohlar mavjud. Masalan, A. Navoiy nomidagi Katta Akademik opera va balet teatri, Muqimiy nomli Respublika davlat musiqali teatri, Viloyat va shaharlarimizdagi Davlat teatrlari, O‘zbek va rus yosh tomoshabinlar teatrlari, Respublika va viloyat qo‘g‘irchoq teatrlari.

 Sinf fonotekasidan opera, balet, musiqali drama va komediya, bolalar uchun musiqali ertak-tomoshalardan parchalar tinglab, misollar keltiring.

CHEGARACHI QO'SHIG'I

Qambar Ota she'ri

Avaz Mansurov musiqasi

 Allegro

f

Che-ga-ra-da soq-chi-man, Qo'-riq-lay-man Va-tan -

-ni. Yash-na-sin o-zod za-mon,

Gul yash-na-tib ja-hon - ni, Gul yash-na-tib ja-hon -

ni. Gul-la-gan O'z-be-kis-ton

Ka-mo-lim-dan ni-sho-na. Che-ga-ram-ni har qa-chon

Qo'-riq-lay-man mar-do-na, Qo'-riq-lay-man mar-do

na. Qo'-riq-lay-man mar-do - na.

Tinchlik bag‘rida hayot,
Xalqimni deb bedorman.
Orom olar mamlakat,
Kecha-kunduz hushyorman.

Naqarot:
Gullagan O‘zbekiston
Kamolimdan nishona.
Chegaramni har qachon
Qo‘riqlayman mardona.

Na yerdan, na osmondan
Xavf yo‘lamas yurtimga.
Sadoqatli posbonman,
Baxt qo‘shilar baxtinga.

Naqarot

RITM (USUL)

Ritm — bu ma’lum bir kuy musiqiy tovushlarining uzun-qisqa bo‘lib almashinib turishidir. Har qanday kuy yoki qo‘shiq ohangining o‘z ritmi bor. Masalan, hammamiz yaxshi biladigan «Chamanda gul» xalq qo‘shig‘ining ritmi quyidagicha:

O‘zbek kuy va raqslarining, ayniqsa, doynamizning usullari rang-barang va murakkabdir.

?! Savol va topshiriqlar

1. Sahnaviy musiqa asarlariga qanday tomoshalar kiradi?
2. Respublikamizdagi mavjud teatrlarni sanab bera olasizmi? Qaysi teatrlarga borgansiz yoki borib tomosha qilishni xohlaysiz?
3. Tinglagan parchalaringiz bir-biridan farq qiladimi? So‘zlab bering.
4. «Sumalak» qo‘shig‘ining mualliflari kimlar? Xirgoyi qilib bering.
5. Ritm haqida bilganlaringizni gapiring.

2-dars. BALET SAN'ATI

Balet – musiqa va raqs harakatlari orqali obrazlar, voqealar yaratish san'atidir. Balet asarini dramatik mavzu, raqs, imo-ishora, nafis harakatlar, musiqa, sahna bezaklari va kiyim-kechaklar tashkil qiladi.

Butun dunyoga mashhur bo'lib ketgan – «Oqqush ko'li», «Yong'oqchaqar» («Шелкунчик») va «Uyqudagi go'zal» baletlarini XIX asrda yashagan rus bastakori Pyotr Ilich Chaykovskiy yaratgan. Bu baletlarni bizning xalqimiz ham yaxshi biladi, sevib tomosha qiladi. XX asrda yaratilgan «Gayane», «Spartak» (Aram Xachaturyan), «Boqchasaroy fontani» (B. Asafyev), «Romeo va Juletta» (S. Prokofyev) baletlarini ham ko'pchilik biladi.

 Sinf fonotekasidan P.Chaykovskiyning «Oqqush ko'li» baletidan parchalar tinglang.

?! Savol va topshiriqlar

1. Balet san'atini ta'riflab bering.
2. Pyotr Chaykovskiy yaratgan va yana boshqa hamma yaxshi biladigan baletlarning nomlarini bilasizmi?
3. «Oqqush ko'li»ni tinglaganingizda sizga yoqqan ohangni xirgoyi qilib bering.

O'ZBEK BALETLARI

Balet san'ati O'zbekistonda ham rivoj topgan. XX asrning 30-yillaridan boshlab «Paxta» (Roslavets), «Orzu» (I. Akbarov), «Sevgi tumori» (M. Ashrafiy), «Tanavor» (A. Kozlovskiy) kabi baletlar yaratildi. 80-yillarda o'zbek bastakori Ulug'bek Musayev tomonidan yaratilgan «Hind dostoni» va «To'maris», Avaz Mansurovning 1 pardali «Sharq afsonasi», Anvar Ergashevning «Xumo» baletlari el og'ziga tushdi. 90-yillarda esa Mustafu Bafoyev «Ulug'bek burji» va «Nodira» milliy raqs uslubidagi baletlarini yaratdi.

Balet san'atini barcha xalqlar birday tushunadi va sevib tomosha qiladi. Bundan keyin ham yuksak namunada o'zbek baletlari yaratilib, butun dunyoga dovrug'i ketadi.

 Sinf videotekasidan Ulug'bek Musayevning «To'maris» baletidan parchalar tomosha qiling yoki fonotekadan Avaz Mansurovning «Sharq afsonasi» baletidan musiqa tinglang.

TAKT VA TAKT CHIZIG'I

Har qanday musiqa yangrayotganda kuchli va kuchsiz hissalar almashinib keladi. Bu, ayniqsa, marshlar ohangida aniq bilinib turadi:

1, 2, 3,4, /1,2, 3, 4 va hokazo ...

Shu 1-hissadan keyingi 1-hissagacha bo'lgan oraliq musiqada takt deyiladi. Taktlarni bir-biridan ajratib turish uchun 1-kuchli hissa oldiga 5 ta nota chiziqlarini birlashtiruvchi tik chiziqcha tushiriladi, bu – takt chizig'i deyiladi. Masalan:

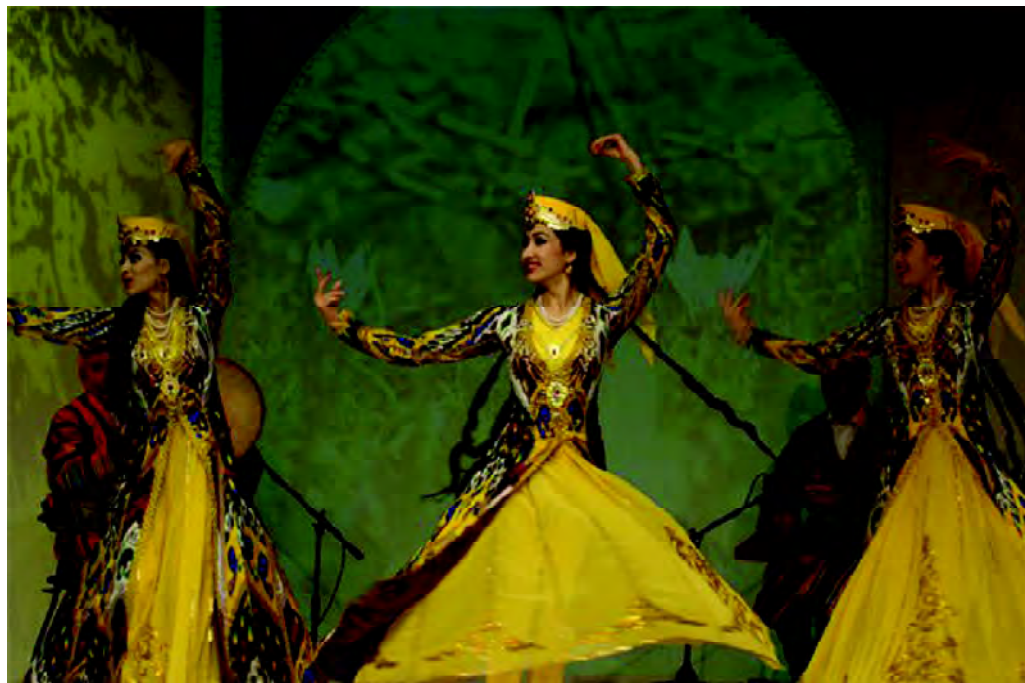
Savol va topshiriqlar

1. O'zbek baletlari haqida nima deya olasiz?
2. «To'maris» baletining musiqasi yoqdimi? Muallifi kim?
3. Takt va takt chizig'i haqida nima deya olasiz?
4. O'zingizga sherik tanlab, «Sumalak» qo'shig'ini birgalikda kuylab bering.

3-dars. O'ZBEK RAQS SAN'ATI

Har bir xalqning qadimdan shakllanib kelayotgan o'z raqs san'ati va shu raqslarni ifodalovchi kuylari bo'ladi. O'zbek xalq raqslari ham keng ommalashgan bo'lib, nafis harakatlar va ularga yarashgan milliy kiyimlar bilan badiiy obrazlar yaratiladi.

«Dilxiroj», «Qari navo», «Zang», «Duchava» kabi raqs kuylari yangraganda ko'z oldimizga aniq raqs harakatlari keladi. Keyingi davrda (XX asrning 2-yarmidan boshlab) Muhammadjon Mirzayev, Baxtiyor Aliyev, Mustafu Bafoyev va boshqa bastakorlarning yangi kuy-ohanglari asosida o'zbek raqs san'ati rivoj topdi. Bunga Mukarrama Turg'unboyeva, Qunduz Mirkarimova, Yulduz Ismatova kabilarning sahnalashtirgan raqslari misol bo'la oladi.

Sinf fonotekasidan M. Mirzayevning «Bahor valsı» asarını va boshqa raqs kuylarını tinglang.

SUMALAK

To'xtamurod Bahromov she'ri

Shermat Yormatov musiqasi

Ohista

Tar-nov-lar- da su- ma-lak, su-ma-lak, su-ma-lak, su- ma-
lak. Suv to-ma-di chak-chak, Chakchak, chakchak, chakchak-
chak. Su- ma- lak ji- lo- la-nar,
Dur yo- g'ar, Of-tob- da til-lo- la-nar,
Nur yo- g'ar.
Tugallash uchun
Chak- chak, chak- chak, chak- chak- chak!

Tomchilar billur rangda,
Qarang, qarang, qarang-a,
Ko‘z yoshin qilmas kanda,
Attang, attang, attang-a.

Qishni kuzatsa kerak
Sumalak,
Bahordan berib darak...
Chak-chak, chak-chak,
chak-chak-chak.

MUSIQADA O‘LCHOVLAR

Har qanday yangrayotgan yoki notaga tushirilgan musiqa asarining o‘z o‘lchovi bor. O‘lchovlar notaga qarab ijro etishni osonlashtiradi. Bu esa asarni tinglovchiga ma‘qul bo‘lishida katta yordam beradi. O‘lchovlarning aytilishi va yozilishi quyidagicha:

Ikki chorak – $2/4$
Uch chorak – $3/4$
To‘rt chorak – $4/4$
Olti-yu sakkiz – $6/8$ va hokazo.

Musiqada o‘lchov raqamlari asar boshlanishida, kalitlar va alteratsiya belgilaridan so‘ng qo‘yiladi. Bunga ishonish uchun sinfingizda mavjud nota to‘plamlarini varaqlab ko‘ring.

Savol va topshiriqlar

1. O‘zbek raqs san‘ati haqida nima deya olasiz?
2. «Bahor vals» raqsining musiqasi yoqdimi? Muallifi kim?
3. «Sumalak» qo‘shig‘ini kuylab bering.
4. «Musiqada o‘lchovlar» deganda nimani tushunasiz?

4-dars. MUSIQALI DRAMA

O'zbekistonda musiqa san'atining barcha janrlari qatori musiqali drama va komediya – sahnaviy musiqa asarlari ham keng tarqalgan. XX asrning 30-yillaridan boshlab Yevropa operalariga taqlid sifatida bu janrlar rivojlangan.

Musiqali drama – cholg'u va vokal musiqa asosiy o'rinni egallagan dramatik sahna asaridir. To'xtasin Jalilovning «Tohir va Zuhra», «Nurxon»i, Tolibjon Sodiqov va R. Glierlarning «Layli va Majnun», keyinchalik Yunus Rajabiy, Sayfi Jalil, Mustafu Bafoyev, Farhod Alimov kabi bastakorlar yaratgan asarlar musiqali drama janrining yorqin namunalariga aylangan.

 Sinf fonotekasidan T. Jalilovning «Tohir va Zuhra» musiqali dramasi dan parcha tinglang.

NOTA CHO'ZIMLARINI TAKTLARGA BO'LISH

Notaga tushirilgan kuyning aniq o'lchovi bo'lsa, u, albatta, taktlarga bo'linadi. Biror bir kuy notalarini taktlarga bo'lish uchun kuyning kuchli va kuchsiz hissalarini sezish lozim. Bunday topshiriqlarni maxsus musiqa maktablarida o'qiyotgan bolalar bajarishadi. Lekin, oddiy choraklar bilan yozilgan kuyni turli o'lchovlarga ajratib, takt chiziqlari qo'yib chiqsa bo'ladi.

Masalan:

?! Savol va topshiriqlar

1. O'zbek raqs san'ati haqida gapirib bering.
2. Tinglangan raqs kuylariga qanday raqslar qo'ysa bo'ladi? Kiyimlar qanday bo'lishi kerak?
3. Nota cho'zimlarini taktlarga bo'lish haqida fikr bildiring.
4. «Sumalak» qo'shig'ini o'zingizga sherik tanlab kuylab bering.

5-dars. TO'XTASIN JALILOVNING «TOHIR VA ZUHRA» MUSIQALI DRAMASI VA UNING O'ZBEK SAN'ATIDA TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI

To'xtasin Jalilov 1896–1966-yillarda yashab, ijod qilgan, xalq musiqa merosini mukammal bilgan o'zbek bastakori edi. Uning «Tohir va Zuhra» musiqali dramasi uchun yozilgan «To'ylar muborak» va «Otmagay tong» qo'shiqlari xalq qo'shiqlariga aylanib ketdi. Ijodkor uchun bundan ortiq baxt yo'q.

«Tohir va Zuhra» musiqali dramasining o‘zbek san’ati rivojidagi o‘rni va ahamiyati juda katta. Yuksak ijod namunasi bo‘lganligi uchun bu asar faqat Muqimiy teatrining o‘zida 2000 martaga yaqin qo‘yilgan va bundan keyin ham avlodlarga qoladi.

 Sinf fonotekasidan «To‘ylar muborak» va «Otmagay tong» qo‘shiqlarini tinglang.

VARRAK

Umida Abduazimova she’ri

Iroda Yo‘ldosheva musiqasi

Shoshilmay

Ha-vo-da - gi hul-kar - san, ko'k-da sho-
du - xur-ram - san, sa - mo - da qush - dek u - chib,
Naqarot:
yan-gi kun-ning ram - zi - sa - n. Nur-ga to'l-sin
te - va - rak, Nav-ro'z-dan kel - di da - rak,
ba - land u - chi - ring var - rak, g'ir - g'ir - g'ir - g'ir,
var - rak! Ha!

Havodagi hulkarsan,
Ko'kda shod-u xurramsan,
Samoda qushdek uchib,
Yangi kunning ramzisan!

Naqarot:

Nurga to'lsin tevarak,
Navro'zdan keldi darak.
Baland uchiring varrak,
G'ir-g'ir-'g'ir-g'ir, varrak!

Varrak uchar osmonda,
Uchgan kabi osmonda.
Parvo qilmas hech qachon,
Bo'ynidagi tasmaga.

Naqarot:

Nurga to'lsin tevarak,
Navro'zdan keldi darak.
Baland uchiring varrak,
G'ir-g'ir-'g'ir-g'ir, varrak!

DIRIJORLIK SAN'ATI

Dirijor – musiqa asarini ijro etuvchi xor yoki orkestr jamoasiga rahbarlik qilib, yo‘lga soluvchi san’atkordir. U musiqa sohasida chuqur bilimga ega bo‘lishi shart. Tayyor asarga o‘lchovini ko‘rsatib, qo‘l qimirlatib turishdan oson ish yo‘q. Buni biz tez o‘rganib olishimiz mumkin. Lekin, hamma qiyinchilik bir asarni yoki konsert dasturini tayyorlab, tinglovchilarga yetkazgungacha bo‘lgan davrda kechadi.

Vatanimiz musiqa madaniyati yuksalishida dirijorlik san’atining o‘sib borishi katta ahamiyatga ega.

Aziz o‘quvchilar! Agar musiqa keng tarqalgan asosiy 3 o‘lchovda dirijorlik qilishni o‘rganib olishni xohlasangiz, keyingi 3 darsni diqqat bilan o‘rganing.

?! Savol va topshiriqlar

1. Musiqali drama haqida nimalarni bilib oldingiz?
2. Tinglangan parcha sizlarga yoqdimi? «Otmagay tong» duetini xirgoyi qilib bering.
3. «Varrak» qo‘shig‘ining mualliflari kimlar?
4. Dirijor va dirijorlik san’ati haqida nima deya olasiz?

6-dars. MUSIQALI KOMEDIYA

Musiqali komediyaning musiqali dramadan farqi juda kam. Faqat ularni dramatik mavzuning yo‘nalishiga qarab ajratish mumkin: jiddiy mavzudagisi musiqali drama bo‘lsa, hajviy mavzudagisi musiqali komediya dir.

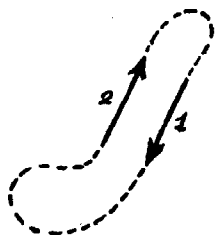
Shuning uchun komediyalarning musiqasi ham yengil, yorqin ohanglarda bo‘ladi. Ozarbayjon bastakori Uzeir Hojibekovning «Arshin mol-olon», Manas Leviyevning «Toshbolta oshiq» va «Oltin ko‘l», Ikrom Akbarovning «O‘jarlar» kabi asarlari bunga misol bo‘la oladi.

 Sinf fonotekasidan «Toshbolta oshiq» musiqali komediyasidan parchalar tinglang.

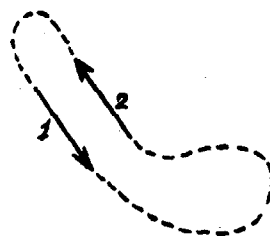
«IKKI CHORAK» (2/4) O‘LCHOVIDA DIRIJORLIK

Bu o‘lchovda dirijorlik qilish uchun chiroyli qomat bilan tik turib, ikkala qo‘l yelka balandligida oldinga ko‘tariladi, barmoqlar bo‘sh qo‘yiladi. Nafas olib, ikkala qo‘l bir tekis quyidagi chizib qo‘yilgan yo‘nalish bo‘yicha harakatlana boshlaydi:

Chap qo‘l

O‘ng qo‘l

«Bir» deganda qo‘llar pastga tushib, yonga ketadi; «ikki» deganda esa yuqoriga ko‘tariladi va bu harakat bir maromda musiqa tugaguncha takrorlanaveradi.

Savol va topshiriqlar

1. T. Jalilov va uning «Tohir va Zuhra» musiqali dramasi haqida gapirib bering.
2. Tinglangan qo‘shiqlarni sinfdoshlar bilan birgalikda aytib ko‘ring.
3. «Ikki chorak»da dirijorlik qilish uchun nimalarga e‘tibor berish lozim?

7-dars. UZEIR HOJIBEKOVNING «ARSHIN MOL-OLON» MUSIQALI KOMEDIYASINING DUNYO XALQLARI SAN'ATIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Uzeir Hojibekov 1885–1948-yillarda yashab, ijod qilgan buyuk ozarbayjon bastakoridir. Uning nomi ellarga taralgan, musiqa asarlari barchaga tanish bo'lib qolgan. Bunga asosiy sabab, o'z xalqining musiqa merosini mukammal bilish bilan birga dunyo madaniyatini ham chuqur o'rganganidir. Shunday bilimlarga ega ijodkorgina barcha insonlarga yoqadigan asarlar yaratishi mumkin. «Arshin mol-olon» musiqali komediyasi dunyo xalqlari san'atining durdona asariga aylanib ketgani bejiz emas, albatta. Bu asar o'zbek xalqining ham sevimli asarlaridan biri, barcha teatrlarimizda sahnalashtirilgan. Ko'pgina bastakorlarimiz havas bilan undan andoza olishgan.

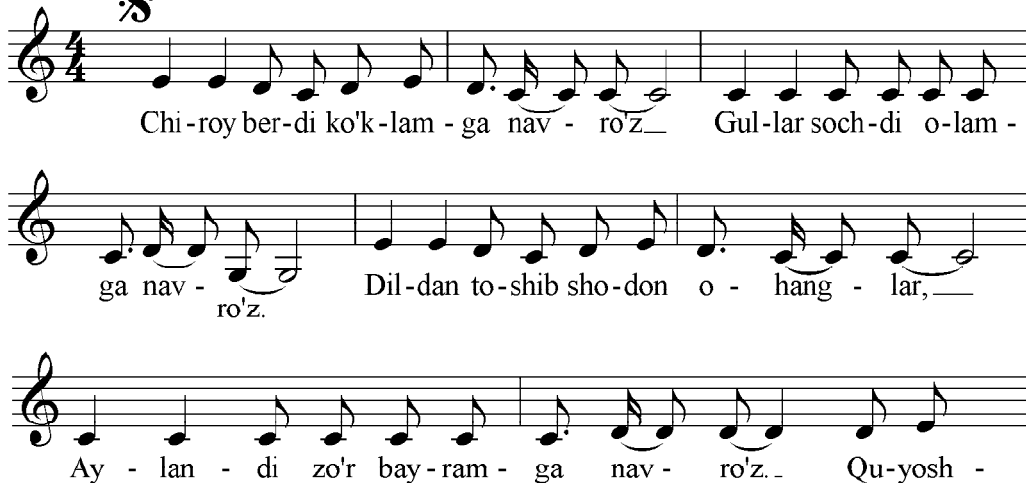
 Sinf fonotekasidan «Arshin mol-olon» kuy-qi'shiqlaridan tinglab, zavq oling.

SUMALAK

Anvar Obidjon she'ri

Xurshida Hasanova musiqasi

O'rta

Chi-roy ber-di ko'k-lam - ga nav - ro'z_ Gul-lar soch-di o-lam -
ga nav - ro'z. Dil-dan to-shib sho-don o - hang - lar, _
Ay - lan - di zo'r bay-ram - ga nav - ro'z. _ Qu-yosh -

1.

li kun oy din__ ke - cha - lar,__ gul sho - hi - da bul - bul - kuy - cha -
ko - na - bun day__ bay - ram - ni,__

2.

lar O'z - be - Or - zu qil - gan ne - cha - ne - cha -
lar. Ming - lab ming - lab, ming - lab

o' - g'il - qiz,__ Bo'l - sin,__ bo'l - sin__

biz - ga__ jo'r.__ Nav - ro'z bay - ra - mi - da

ham - ma - miz__

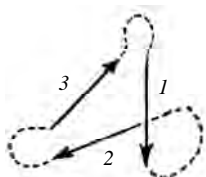
Su - ma lak,__ su - ma lak,__ su - ma - lak - xo'r.

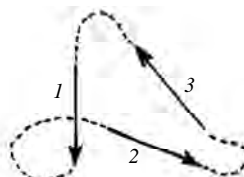
«UCH CHORAK» (3/4) O‘LCHOVIDA DIRIJORLIK

Chiroyli qomat bilan dirijorlik holatini egallab, ikkala qo‘l bir-biriga teskari 3 yo‘nalishda quyida chizib qo‘yilganidek harakatlana boshlaydi:

Chap qo‘l

O‘ng qo‘l

«Bir» deganda qo‘l pastga tushiriladi, «ikki» deganda yon tomonga ketadi, «uch» deganda esa yuqoriga ko‘tariladi va bu harakat bir maromda musiqa tugaguncha takrorlanaveriladi.

?! Savol va topshiriqlar

1. Musiqali komediya janri haqida bilganlaringizni gapirib bering.
2. «Toshbolta oshiq»dan tinglangan parchada musiqaning o‘rni qanday?
3. «Sumalak» qo‘shig‘ining mualliflari kim? Xirgoyi qilib bering.
4. «Uch chorak»da biror bir kuyni xirgoyi qilib dirijorlik qiling.

8-dars. O‘ZBEK BASTAKORLARI – IKROM AKBAROV, SAYFI JALIL, MUSTAFO BAFOYEV, FARHOD ALIMOV VA BOSHQALAR IJODIDA MUSIQALI DRAMA VA KOMEDIYALARNING O‘RNI

Musiqali drama va komediya janri O‘zbekistonda shakllanib, birinchi namunalari yaratilib bo‘lingandan so‘ng, keyingi avlod vakillari tomonidan ko‘plab asarlar dunyoga keldi. Bunga misol qilib Ikrom Akbarovning «O‘jarlar», «Qonli to‘y», «Momo yer», Sayfi Jalilning «Navoiy Astrobodda» (Yu. Rajabiy bilan hamkorlikda), «Shayton va muridlar», «Laqma», «Kampir ketarmish», Mustafu Bafoyevning «Uzilgan torlar», «Prometey», «Zo‘ldir», Farhod Alimovning «Yusuf

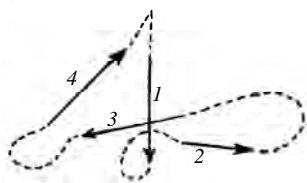
va Zulayho», «Nodirabegim», «Fotima va Zuhra» va «Devona» kabi asarlarini sanab o'tish mumkin. Shuningdek, bu janrlarda M. Mahmudov, T. Qurbonov, H. Rahimov, A. Mansurov, A. Ergashev kabi bastakorlar ham elga manzur bo'lgan asarlar yaratishgan.

 Sinf videotekasidan F. Alimovning «Fotima va Zuhra» musiqali dramasidan lavha tomosha qiling yoki fonotekadan shu asar kuy-qo'shiqlaridan tinglang.

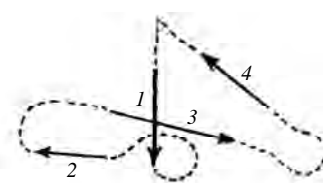
«TO'RT CHORAK» (4/4) O'LCHOVIDA DIRIJORLIK

«To'rt chorak» (4/4) o'lchovida qo'l 4 yo'nalishda harakatlanadi:

Chap qo'l

O'ng qo'l

«bir» deganda qo'llar pastga tushiriladi;

«ikki» deganda ular bir-biri tomon yo'naltiriladi;

«uch» deganda o'ng qo'l o'ngga, chap qo'l chapga yo'naltiriladi;

«to'rt» deganda esa qo'llar yuqoriga ko'tariladi.

Dirijorlik harakatlari bir maromda musiqa tugaguncha davom ettiriladi.

Qaysi o'lchovda dirijorlik qilinishidan qat'i nazar kuy tugaganda xuddi osilib turgan ipni uzgandek birpas qotib turiladi.

?! Savol va topshiriqlar

1. U. Hojibekov va uning «Arshin mol-olon» musiqali komediyasining o'rni va ahamiyati haqida gapiring.
2. «Arshin mol-olon»dan tinglangan parcha sizga tanishmi? Ohanglari yoqdimi?
3. «To'rt chorak»da dirijorlik qilib, o'zingiz marsh ohangini to'qing.
4. Sinfdoشلaringiz bir tekis qo'llarini qirsillatib turishsin, bitta do'stingiz 4/4 o'lchovida dirijorlik qilsin, siz esa «Sumalak» qo'shig'ini yoqimli qilib ijro eting.

9-dars. RESPUBLIKA TEATRLARIDA BOLALAR UCHUN YARATILGAN MUSIQALI ERTAK-TOMOSHALAR

O‘zbekiston bastakorlari respublikamizdagi mavjud barcha teatr jamoalari va dramaturglari bilan hamkorlikda har yili bolalar uchun o‘nlab musiqali ertak-tomoshalar yaratadilar.

Respublika teatrlarida bolalar uchun namoyish etilayotgan eng yaxshi musiqali ertak-tomoshalar nomlarini va ularning mualliflarini eslab qoling:

Muqimiy nomli Respublika davlat musiqali teatrida:

To‘lqin Toshmatov

– «Ur, to‘qmoq!»,
«Muzaffar – quyosh farzandi»;

Nadim Norxo‘jayev

– «Tuyaqush – boyaqish»;

Avaz Mansurov

– «Kachal polvon va Garmsel»,
«Ne bo‘ldi menga?»;

Mustafo Bafojev

– «Oloviddinning sehrli chirog‘i»;
– «Yettinchi jin».

Respublika qo‘g‘irchoq teatrida:

- Abdusaid Nabiye*v – «Fotimaning sarguzashtlari».
Avaz Mansurov – «Xo‘ja Nasriddinning 41 pashshasi»,
«Ur, to‘qmoq!»,
«Uchar kavush»,
«Sho‘x shaytonchalar».
- Anvar Ergashev* – «Sehri harflar oroli».
Alisher Ikromov – «Oloviddin va sehri chiroq»,
«Oltin kalitcha».

Respublika yosh tomoshabinlar teatrida:

- Anvar Ergashev* – «Balli, uloqcha!»,
«Sehri kitob».
- Avaz Mansurov* – «Qo‘ng‘iroqli yolg‘onchi».
Nadim Norxo‘jayev – «Jo‘jalarim».

🎧 *Sinf videotekasidan Abdusaid Nabiye*vning «Fotimaning sarguzashtlari» musiqali ertagini tomosha qiling yoki fonotekadan shu asar kuy-qo‘shiqlarini tinglang.

BARKAMOL AVLOD

Iqbol Mirzo she'ri

Iroda Yo'ldosheva musiqasi

Sho'x, quvnoq

Bo - shi-miz - da of-tob bor, qo' - li-miz - da
ki-tob bor, o'r - ga-na - miz, o' - sa - miz,
in - til - gan - ga to - le yor.
Na-qa-dar ti - niq os -
- mon, biz - ni - ki bar - cha im - kon,
biz-ni-ki-dir ke - la-ja - k, yu-rak - da O'z -
be-kis - ton. O - o - o - o, Qan - day go' - zal
bu ha - yot, ko'n - gil - lar shod, yurt o - bod, or - zu-lar - ga
bo'l qa - not, bar - ka-mol av - lod, Qan - day go' - zal

bu ha- yot, ko'n - gil - lar shod, yurt o- bod, or - zu-lar- ga

bo'l qa-not, bar - ka - mol av - lod, av - lod!

1.
 2.
 Qan - day go' - zal

bu ha-yot, ko'n - gil-larshod, yurt o bod, or-zu-larga

bo'l qa - not, bar - ka - mol av - lod. Qan-

day go' zal bu ha yot, ko'n - gil lar shod, yurt o - bod, or - zu-larga

bo'l qa - not, bar - ka - mol av -

lod, av - lod!

Musiqa darsidan eng qiziqarli test savol-javoblari jadvalini tayyorlang. Buning uchun 1-, 2- va 3-choraklarda o'rgangan bilimlaringizdan foydalaning.

III chorak yuzasidan savol va topshiriqlar

1. Respublikamiz teatrlarida bolalar uchun yaratilgan musiqali ertak-tomoshalar haqida gapirib bering.
2. Bastakorlarning sanab o'tilgan asarlari nomlarini aytib bering.
3. «Fotimaning sarguzashtlari» asaridan qo'shiq va ohanglarni xirgoyi qilib bering.
4. O'zingizga sherik tanlab «Chamandagi gullarmiz» qo'shig'ini aytib bering.
5. Musiqali drama va komediyalar yaratgan qaysi o'zbek bastakorlarini bilasiz?
6. «Arshin mol-olon» musiqali komediyasining ahamiyati va uning muallifi haqida gapirib bering.
7. Turli o'lchovlarda dirijorlik qilib bering.
8. Balet san'ati haqida bilganlaringizni gapiring.
9. III chorakda o'rgangan qo'shiqlaringizni birgalikda kuylang.
10. Quyidagi rebusni tovush nomlarini qo'shib o'qing:

-y -k -nora -nut -x -n

11. Quyidagi mashqda, «x» belgisi ostidagi tovush uzunligini aniqlang:

IV CHORAK

OPERA SAN'ATI VA O'ZBEK MUSIQASIDA OPERA JANRI

1-dars. OPERA SAN'ATI

Opera – musiqa san'atining eng yirik janri hisoblanadi. U kompozitorning talabiga javob beradigan *li b r e t t o*, ya'ni she'riy-dramatik pyesa asosida yaratiladi. Opera ham teatr tomoshasidir, barcha sahna bezaklari, kiyim-kechaklar, raqs harakatlari va boshqalar asar mavzusini, bo'lib o'tayotgan voqea davrini ochishga xizmat qiladi. Operada voqealar, gapiriladigan so'zlar-u kuylanadigan qo'shiqlar, harakatlar musiqaga asoslangan bo'ladi.

Opera XVI asrning oxirlarida Italiyada paydo bo'lgan. U mavzusi va musiqa tiliga qarab, asosan, 2 turga, ya'ni jiddiy operalar va hajviy operalarga bo'linadi.

Italiyalik bastakor Juzeppe Verdi, avstriyalik kompozitor Wolfgang Amadey Motsart opera yaratishning eng yaxshi namunalarini yozib ketganlaridan so'ng, bu janrning taraqqiyoti XIX asrda Rossiyada yuksaklarga ko'tarildi. Buni butun dunyo xalqlari tan oladi. kompozitor Mixail Glinka (1804–1857-yillarda yashab, ijod qilgan) «Ivan Susanin», «Ruslan va Lyudmila» operalarini yaratib, rus opera san'atiga asos soldi.

Sinf fonotekasidan M. Glinkaning «Ruslan va Lyudmila» operasidan uvertyura va parcha tinglang.

GULLAR

Fotima va Zuhra Ziyomuhamedovalar she'ri va musiqasi

Quvnoq

1. Gul bor - ki dun-yo go'-zal, Ha - yot ham shi-rin a-sal,

Ha - yot - ni go'-zal qil-gan bu gul-lar go'-zal gul - lar.

naqarot:

Gul - lar, gul - lar, gul-lar, Gul - lar go'-zal - siz-lar.

Har kun boq-qa ke - la- miz, Biz siz-lar - ni se - va- miz.

Lola gul-u atirgul,
Bizning bog'da gullar mo'l.
Chuchmoma va binafsha
Yashnab ketar hamisha.

Naqarot:
Gullar, gullar, gullar,
Gullar, go'zalsizlar.
Har kun boqqa kalamiz,
Biz sizlarni sevamiz.

?! Savol va topshiriqlar

1. Opera san'ati haqida o'qiganlaringizni gapirib bering.
2. «Ruslan va Lyudmila» operasining musiqasi sizga yoqdimi? Ko'z oldingizga nimalar keldi?
3. «Gullar» qo'shig'ini xirgoyi qilib ko'ring.

2-dars. JAHON OPERA SAN'ATIDA J. VERDI IJODINING O'RNI VA AHAMIYATI

Juzeppe Verdi 1813–1901-yillarda yashab, ijod qilgan italiyalik buyuk kompozitordir. Uning «Aida», «Rigoletto», «Traviata», «Otello» kabi operalari shu janrda yaratilgan 27 ta asari ichida eng durdonalari hisoblanadi. Verdi operalari sahnaga qo'yilib, birinchi ijro bo'lgan kun Italiyada bayramga aylanib ketardi. Xalq muallifni olqishlab, hozirgina tinglab-tomosha qilgan operalaridan kuy-qo'shiqlarni yodlab olib, ko'chalarda baralla aytib, uylariga qaytishardi.

Albatta, bunday muvaffaqiyatlarning sababi, J. Verdi o'z xalqining kuy-ohanglarini yaxshi bilishi va o'tkir didli ijodkor sifatida tinglovchilar ehtiyojini yaxshi sezishidir.

J. Verdidan so'ng butun dunyo xalqlaridan chiqqan bastakorlar uning darajasida operalar yaratishni havas qilishadi, orzu qilishadi... Demak, jahon opera san'atida J. Verdi ijodining o'z o'rnini bor va ahamiyati katta.

 Sinf fonotekasidan J. Verding «Aida» va «Rigoletto» operalaridan parchalar tinglang.

Aziz o'quvchilar! I, II, III choraklarda musiqa savodi bo'yicha siz anchagina bilimlarga ega bo'ldingiz. Endi notaga qarab, dirijorlik qilib kuylab ketishga o'rganishingiz kerak. Bunday kuylash mahoratini musiqada «solfedjio» qilish deyiladi.

«RE-MINOR» TONALLIGIDA OVOZ SOZLANG!

Avaz Mansurovning «Hayvonlar sultoni» operasidan quyidagi «Sher Sulton xirgoyisi»ni 4/4 o'lchovida dirijorlik qilib, notalari-ni kuylang, so'ng so'zlari bilan ayting:

Og'ir, vazmin

Men-man Sher-lar sul-to-ni, Shu o'r-mon hu-
k(i)m-do-ri. Bo'y-sun-gan-lar ya-shay-di,
Bo'y-sun-ma-gan qaq-shay-di, Hov...

?! Savol va topshiriqlar

1. Jahon opera san'atida J. Verdi ijodining o'rni va ahamiyati haqida o'qiganlaringizni gapirib bering.
2. «Aida» va «Rigoletto» operalaridan tinglangan parchalar sizga yoqdimi?
3. «Solfedjio» qilish deganda nimani tushunasiz?
4. «Sher Sulton xirgoyisi»ni kuylaganingizda ko'z oldingizga qanday obraz keldi?

3-dars. V.MOTSART, J.BIZE, P.CHAYKOVSKIY, N.RIMSKIY-KORSAKOV KABI DUNYO TAN OLGAN KOMPOZITORLARNING OPERALARI

Opera san'ati paydo bo'lgandan buyon qancha-qancha kompozitorlar dunyoga kelib, shu janrda qalam tebratib ko'rishgan. Turli tillarda ko'plab operalar sahnalashtirilgan. Ulardan birlari faqat bir marta, boshqalari ko'p marta qo'yilgan. Lekin, kamdan-kam mualliflarning operalari Juzeppe Verding operalari kabi asrlardan asrlarga o'tib kelmoqda...

Asrlardan asrlarga o'tib kelayotgan opera durdonalari mualliflarining nomlari bugungi kunda ham butun dunyoga taniqli. Balki, sizlarning ham qulog'ingizga ularning nomlari chalingandir: Volfgang Amadey Motsart, Jorj Bize, Pyotr Chaykovskiy, Nikolay Rimskiy-Korsakov. Agar nomlari notanish bo'lsa, ularning ohanglari qulog'ingizga jo bo'lib ulgurgunicha musiqasini tinglab ko'rsangiz ishonasiz, albatta. Hozircha nomlarini eslab qoling:

- V. Motsart — «Sehrlı nay» («Вольшебная флейта»);
 Jorj Bize — «Karmen»;
 Pyotr Chaykovskiy — «Toppon honim» («Пиковая дама»),
 «Yevgeniy Onegin» («ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН»);
 N. Rimskiy-Korsakov — «Qorqiz» («Снегурочка»),
 «Sadko» («Садко»),
 «Shoh Sulton haqida ertak»,
 «Oltin xo'rozcha»

 Sinf fonotekasidan V. Motsartning «Sehrlı nay» operasidan «Qayerdan taralmoqda bu totli navo» qo'shig'ini, J. Bizening «Karmen» operasiga muqaddimasini tinglang.

OYMOMAJON ROM BO'LDI

Quddus Muhammadiy she'ri

Shermat Yormatov musiqasi

Solist

Oymomajon rom bo'l-di, rom bo'l- di, Os-mon gumbaz

tom bo'l-di, tom bo'l- di, Os-mon gum-baz to- mi- ga

Lochin bo'lib qo'-na- miz. Yorug' yulduz yu- zi- ga Muh-ri-miz-ni
 Oy us- ti-ga

qo'-ya- miz. O'z- be- kis- ton bay- ro- g'in a

Oy us-ti-ga ti-ka-miz, ol-tin chi-git
 ol-tin chi-git e-ka-miz Os-mon-ning qo'-
 e-ka-miz a
 ri-g'i-ga ol-tin chi-git e-ka-miz.

Oymomajon rom bo'ldi,
 Osmon gumbaz tom bo'ldi.
 Osmon gumbaz tomiga
 Lochin bo'lib qo'namiz.
 Yorug' yulduz yuziga
 Muhrimizni qo'yamiz.

Naqarot:

O'zbekiston bayrog'in
 Oy ustiga tikamiz.
 Osmonning qo'rig'iga
 Oltin chigit ekamiz.

Oymomajon rom bo'ldi,
 Osmon gumbaz tom bo'ldi.
 Endi yulduz, oy bilan
 Qilamiz bordi-keldi.
 Ertakdagi orzumiz
 Bizning elda hal bo'ldi.

Naqarot:

O'zbekiston bayrog'in
 Oy ustiga tikamiz.
 Osmonning qo'rig'iga
 Oltin chigit ekamiz.

«MI-MINOR» TONALLIGIDA OVOZ SOZLANG!

«Hayvonlar sultoni» operasidan quyidagi «Bo'ri xirgoyisi»ni 4/4 o'lchovida dirijorlik qilib, notalarini kuylang, so'ng so'zlari bilan ayting:

Shoshilib

Men och bo'riman, qornim to'ymaydi. Qu-yon-cha-lar-ga
ye-tib bo'l-may-di. Qu-yon ye-yish-ni do-im ku-tar-man,
Shosh-may tur se-ni bir kun tu-tar-man. Hey ... Hey!

?! Savol va topshiriqlar

1. Dunyo tan olgan bastakorlar va ularning operalari haqida bilganlaringizni gapirib bering.
2. «Sehrli nay» va «Karmen» operalaridan tinglagan parchalaringiz sizga manzur bo'ldimi? Ohanglarini xirgoyi qilib ko'ring.
3. «Oymomajon rom bo'ldi» qo'shig'ining mualliflari kim? O'rganib olgan bo'lsangiz kuylab bering.
4. O'zingiz test savol-javoblari tuzing va yozma yoki og'zaki so'rov o'tkazing. Eng ko'p to'g'ri javoblar topgan sinfdoshingizni qarsaklar chalib, olqishlang.

4-dars. O'ZBEK MUSIQASIDA OPERA JANRI

O'zbek musiqasi tarixida birinchi opera 1939-yilda yaratilgan, deb ko'pgina kitoblarda yozilgan. Bunga o'sha paytda yosh bastakor bo'lgan Muxtor Ashrafiyning ustози S. N. Vasilenko bilan hamkorlikda yozgan «Bo'ron» operasi misol bo'la oladi. O'zbekistonda opera janrining shakllanishida dastlabki pog'ona bo'lgan «Bo'ron»dan keyin talaygina o'zbekcha operalar dunyoga keldi. Bular – R. Glier va T. Sodiqovning «Layli va Majnun», Muxtor Ashrafiyning «Dilorom», «Shoir xotirasi», Rashid Hamrayevning «Zulmatdan ziyo», Sobir Boboyevning «Hamza», «Fidoyilar», Hamid Rahimovning «Zafar», Ibrohim Hamrayevning «Oyjamol», Ikrom Akbarovning «So'g'd elining qoplani», Mutal Burhonovning «Alisher Navoiy», Sayfi Jalilning «Zebunniso», M. Bafoyevning «Umar Xayyom», «Al-Farg'oniy», shuningdek, Ulug'bek Musayev, Nurilla Zokirov, Rustam Abdullayev,

Habibullo Rahimov, Avaz Mansurov kabi o‘zbek kompozitorlarining qator operalaridir.

Sulaymon Yudakov yozgan opera – «Maysaraning ishi» birinchi o‘zbek hajviy operasi bo‘lib, butun dunyoga tanilganini alohida ta’kidlab o‘tish lozim.

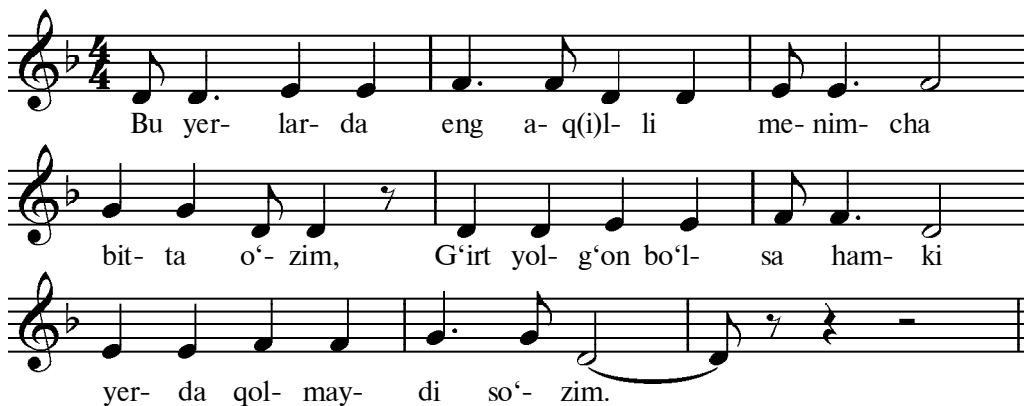
Bolalar uchun yozilgan va sahnalashtirilgan o‘zbek operalari ko‘p emas. Bular Sobir Boboyevning «Yoriltosh», Sayfi Jalilning «Malikai ayyor» va Avaz Mansurovning «Hayvonlar sultoni» operalaridir.

 Sinf fonotekasidan o‘zbek operalaridan ariya va qo‘shiqlar tinglang.

 «RE-MINOR» TONALLIGIDA OVOZ SOZLANG!

«Hayvonlar sultoni» operasidan quyidagi «Tulki xirgoyisi»ni 4/4 o‘lchovida dirijorlik qilib, notalarini kuylang, so‘ng so‘zlari bilan ayting:

Asta-sekin

Bu yer- lar- da eng a- q(i)l- li me- nim- cha
bit- ta o‘- zim, G‘irt yol- g‘on bo‘l- sa ham- ki
yer- da qol- may- di so‘- zim.

?! **Savol va topshiriqlar**

1. O‘zbek musiqasi tarixida birinchi opera qachon va kim tomonidan yaratilgan?
2. Keyinchalik yozilgan operalar va ularning mualliflarini birma-bir sanab o‘ting.
3. O‘zbek operalaridan tinglangan ariya va qo‘shiqlar haqida fikr bildiring.
4. «Tulki xirgoyisi»ni solfedjio qilib kuylaganingizda ko‘z oldingizga qanday obraz keldi?

5-dars. MUXTOR ASHRAFIYNING O‘ZBEK MUSIQASI RIVOJIDAGI O‘RNI

Muxtor Ashrafiy 1912–1975-yillarda yashab, ijod qilgan, o‘zbek professional kompozitorligi shakllanishida birinchilardan bo‘lgan musiqa san’ati allomasidir. Uni xalqimiz – kompozitor, dirijor, ustoz, katta rahbar sifatida yaxshi tanigan, qilgan mehnatlariga yarasha ardoqlagan. Vafotidan so‘ng uning nomiga konservatoriya, bilim yurti, maktablar, ko‘chalar qo‘yilishi bejiz emas, albatta.

Muxtor Ashrafiy kompozitor sifatida barcha janrlarda ijod qilgan. Uning qalamiga mansub 4 ta opera, 3 ta balet, 2 ta simfoniya va boshqa ko‘pgina kamer-cholg‘u, kamer-vokal va o‘nlab qo‘shiqnlarni sanab o‘tish mumkin. Ijodkorning Toshkentda yashagan uyi bugungi kunda «Uy-muzey»ga aylantirilgan. Musiqa san’ati shinavandalari bu «Uy-muzey» bilan yaqindan tanishish uchun barcha viloyatlardan tashrif buyurishib, ziyorat qilishadi.

 Sinf fonotekasidan «Dilorom» operasidan ariya va duetlar tinglang.

SULAYMON YUDAKOVNING «MAYSARANING ISHI» OPERASI, UNING YARATILISH TARIXI, O‘RNI VA AHAMIYATI

Askiya san’atining o‘chog‘i bo‘lmish Qo‘qon shahrida tug‘ilib o‘sgan Sulaymon Yudakov (1916–1990-yillarda yashab, ijod qilgan) tabiatan quvnoq, hazilkash inson bo‘lgan. Sinchkov ijodkor sifatida o‘zbeklarga hajviy opera va hajviy mavzudagi balet ma’qul bo‘lishini ko‘p yillar kuzatib yurgan, kuzatishlari samara bergan. Opera janrida «Maysaraning ishi»ni yaratib, balet janrida «Nasriddinning sarguzashtlari»ni yozib qoldirib, ulkan ish qilgan. Bu baletning premyerasi, ya’ni birinchi ijrosi bastakor vafotidan so‘ng, ko‘p yillar o‘tib, 1997-yilda namoyish etildi. Ijodkorga o‘z asarini sahnada ko‘rish nasib etmadi...

«Maysaraning ishi» operasida eski zamonlarda qozi, boy va kambag‘allar o‘rtasida bo‘lib o‘tgan bir voqea aks ettirilgan. Opera janrining talablariga to‘la javob beradigan bunday asarni hozirgi kunda

ham xalqimiz sevib tomosha qiladi. O‘zbek musiqa san’ati rivojida bu asarning o‘rni va ahamiyati katta.

«Maysaraning ishi» operasini tinglab ko‘rsangiz, xuddi xalq ijodiyoti namunalaridek qulog‘ingizga yoqadi.

 Sinf fonotekasidan «Maysaraning ishi» operasidan parchalar tinglang.

QUYOSH BILAN SUHBAT

Xurshid Qayumov she’ri

Avaz Mansurov musiqasi

Quvnoq

Bu-gun tong-da qush-lar-dan ham er- ta tur- dim,

Gul-bo-g‘im - da qu-yosh bi- lan suh- bat qur- dim.

Quyosh menga: «Kuning quvnoq bo‘lsin», de-di, Men quyoshga: «Nuring porloq

bo‘l-sin» de-dim. Na-na-na, na-na-na-na, na-na - na - na,

Na-na- na- na- na- na-na- na, na- na- na- na,

Na- na- na- na- na- na- na- na- na- na.

1. Na- na- na- na- na- na na.

2. Na- na-na-na, na- na- na-na-na-na-na- na!

?! Savol va topshiriqlar

1. M. Ashrafiyning o‘zbek musiqasi rivojidagi o‘rni haqida o‘qiganlaringizni gapirib bering.
2. Tinglangan ariya va duetlar so‘zlarini tushundingizmi? Nimalar haqida kuylandi?
3. O‘zingizga sherik tanlab «Quyosh bilan suhbat» qo‘shig‘ini kuylang, sinfdoshlaringiz qarsak chalib turishsin.
4. Sulaymon Yudakov ijodi va uning «Maysaraning ishi» operasi haqida nimalarni bilib oldingiz?
5. «Maysaraning ishi» operasidan tinglangan parchalar haqidagi fikringiz.
6. O‘zingiz test savol-javoblari tuzing va yozma yoki og‘zaki so‘rov o‘tkazing. Eng ko‘p to‘g‘ri javoblar topgan sinfdoshingizni qarsaklar chalib, olqishlang.

6-dars. BOLALAR UCHUN OPERALAR

O‘zbek tilida bolalar uchun yozilgan operalar haqida biz shu chorakning to‘rtinchi darsida o‘qiganmiz va faqat 3 tagina «Yoriltosh», «Malikai ayyor», «Hayvonlar sultoni» operalari sahna yuzini ko‘rganligi haqida bilib olganmiz. Har birimizda, «Nima uchun bolalarga operalar kam yaratilgan ekan?» – degan savol tug‘iladi, albatta. Operalar yozgan ijodkorlarga shu savol berilsa, hammalari birdek quyidagicha javob berishadi: «Bolalar operasini kattalar uchun yozgandek, iloji bo‘lsa, qiziqarli voqealarga boy, harakatlari ko‘p qiziqarli tomosha qilib yozish kerak, bu esa anchagina mashaqqatli ish...», – deyishadi. Haqiqatan ham shunday.

Yillar o‘tib, bugungi bolalar orasidan zabardast kompozitorlar chiqib, yosh avlod uchun o‘nlab, yuzlab operalar yaratishlariga ishonamiz. Hozircha, opera yoki balet tomosha qilgani teatrda borganda nimalarni bilish lozimligini o‘rganib olishimiz kerak.

Avvalambor, bunday tomoshalarga boshlanishidan 15–20 daqiqa oldinroq borish darkor. Sababi, teatr eshigidan kirib kelganingizda qo‘lingizga bo‘ladigan opera yoki baletning qisqacha mazmuni yozilgan dasturcha berishadi. Bu dasturchada asar mualliflari, sahnalashtiruvchilar va ishtirokchilar haqida ham ma‘lumotlar bo‘ladi. Tomosha boshlangungacha siz dasturchani o‘qib chiqsangiz, bo‘ladigan voqealarni oldindan bilib olib, asosan musiqa tinglab, zavq olasiz, hordiq chiqarasiz.

Shunday misol sifatida Avaz Mansurovning B. Isroil va F. Safarov librettosiga yozilgan «Hayvonlar sultoni» operasining qisqacha mazmunini o‘qib chiqing.

PROLOG

O‘rmon. Barcha hayvonlar to‘planishib turadigan joy. Sho‘x ohanglarda xirgoyi qilib o‘tib ketayotgan quyonchalardan so‘ng Ertakchi bobo paydo bo‘ladi, u o‘rmon tabiatini madh etadi. Shu o‘rmonda yashaydigan jonzotlarni birma-bir tanishtiradi. Ular — Sher Sulton, Bo‘ri, Quyon, Ayiq, Tulki — o‘zlari haqida qo‘shiqlar aytishadi. Ertakchi bobo tonglar otib, kunlar botib bunda har kun hayot qaynashini, hech to‘ymaslar — ochko‘zlar faqat o‘lja payida yurishlarini aytadi va bir kun bo‘lib o‘tgan voqeani tomosha qilishga taklif etadi...

VOQEA

Ikki och bo‘rining jangi avjida. Tulki paydo bo‘lib, bo‘rilar talashayotgan o‘limtik kiyikni olib qochmoqchi bo‘ladi. Bo‘rilar sezib qolib tulkini haydab yuborishadi va jangni davom ettirishadi. Tulki alamkashlik qilib hayvonlar sultoni — Sher Sultonni yetaklab keladi. Sher Sulton ikkala bo‘ri arzini tinglab, ajrim qiladi. Talashganlar tarqalishib, Sher Sulton pana joyda dam olishga yotadi.

O‘ynab-quvnab quyonchalar kirib kelishadi. Ayyor tulki yana paydo bo‘ladi. Quyonlardan biri «Men botirman! Bokschiman! Hattoki Sher Sultonni nakaut qip qo‘yaman!» deb, maqtanib qoladi. Tulki paytdan

foydalanib, hayvonlar sultoniga o'xshatma qilayotgan quyonni Sher Sultonga ro'para qilib qo'yadi. Quyonning botirligi puchga chiqadi. Sher Sulton o'zining yengilmasligidan, salobatidan mamnun bo'ladi...

Kutilmaganda o'rmonda to'sto'polon boshlanadi. Hamma hayvonlar o'zlarini yo'qotib qoyishgan, ular Sher Sultonni ham pisand qilmay qolishdi, hukmdor hayron... Hayvonlar tarqalgach, Sher Sulton panaga berkinadi.

Baralla qo'shiq aytib, Odam kirib keladi. Sher Sulton ustiga to'rtashlaydi. Hayvonlar yordamida ham Sher to'rdan ozod bo'la olmaydi. U yengilganini bo'yniga olib, «Ne sharting bor!» deb so'raydi. Odam — do'stlik, tinchlik va baxtiyor hayotni taklif etadi. Hammalari do'stlikni madh etib, raqs tushishadi, qo'shiq aytishadi:

«Do'stlik bor bo'lsin!

Tinchlik bor bo'lsin!»

Aziz o'quvchilar!

Endi bu asarni tinglab, tomosha qilsa bo'ladi...

Sinf videotekasidan A.Mansurovning «Hayvonlar sultoni» operasini tinglab, tomosha qiling.

Savol va topshiriqlar

1. Bolalar uchun operalar haqida o'qiganlaringizni so'zlab bering.
2. Opera yoki balet tomoshasini ko'rgani teatrqa borilganda nimalarni bilish lozim?
3. «Hayvonlar sultoni» operasining qisqacha mazmunini o'qib, bo'ladigan voqeani bilib oldingizmi? «...musiqasini tinglab, zavq olasiz, hordiq chiqarasiz», deyilganiga endi ishonch hosil qildingizmi?
4. Tinglab, tomosha qilingan — «Hayvonlar sultoni» operasi sizga ma'qul bo'ldimi? Esingizda qolgan kuy-qo'shiqlarini xirgoyi qilib bering.

ZAMONAVIY KOMPOZITORLIK IJODIYOTINING MADANIY HAYOTIMIZ RIVOJIDAGI AHAMIYATI

Zamonaviy kompozitorlik ijodiyoti, deganda biz butun jahon xalqlari-ning musiqiy rivojlanishi natijasida shakllangan turli janrlarda asarlar yaratuvchilikni tushunishimiz kerak. Opera, balet, oratoriya, kantata, simfoniyalar, barcha sahnaviy musiqa asarlari, xor asarlari, cholg‘u asarlariga kiradigan – kvartet, sonata va kuylar, vokal asarlari bo‘lmish – romans, qo‘shiq kabi janrlarda asarlar yarata oladigan ijodkorlarni esa zamonaviy kompozitorlar, deb bilsak bo‘ladi.

5-sinf «Musiqqa darsligi»ni o‘qib chiqish jarayonida siz turli badiiy jamoalar uchun ijod qilgan va ijod qilayotgan zamonaviy kompozitorlar asarlari bilan yaqindan tanishdingiz. Barcha janrlarda yaratilgan asarlardan namunalar tingladingiz, ularning ohanglari qulog‘ingizda qoldi. O‘rgangan bilimlaringiz, albatta, sizga ko‘mak beradi, bolaligingizda tinglangan sehrli ohanglar hayotingizga hamroh bo‘ladi. Yillar o‘tib, odamlar orasida o‘zingizni madaniyatli, musiqa sohasida to‘g‘ri fikr yurita oladigan inson bo‘lib yetishganingizni sezasiz. Zamonaviy kompozitorlik ijodiyotining ma‘naviyatimiz va madaniy rivojlanishimizdagi o‘rni va ahamiyati katta ekanligiga ishonch hosil qilasiz.

ZAVQING SOCH, QALDIRG‘OCH

Po‘lat Mo‘min she‘ri

Nadim Norxo‘jayev musiqasi

Sho‘x, quvnoq

Say - ra - shing qan - day soz, E - kan - san xush o - voz
Ting - lay - man qo - shiq - day, Maz - mu - ni qi - ziq - day.

Qal-dir-g'och, qal-dir-g'och, Men-ga o'z di-ling och.

Dil-lar-ga zav-qing soch, qal-dir-g'och.

Qal-dir-g'och, qal-dir-g'och, Men-ga o'z di-ling-ni och.

?! Savol va topshiriqlar

1. Zamonaviy kompozitorlik ijodiyotining madaniy hayotimiz rivojidagi ahamiyati haqida o'qiganlaringizni gapirib bering.
2. Xalq cholg'ulari orkestri uchun yaratilgan va o'zingiz bilib olgan asarlarning nomlarini mualliflari bilan sanab o'ting.
3. Xor asarlari yozgan bastakorlarni bilasizmi?
4. Simfonik orkestr va musiqada vokal-simfonik janrlar borligi haqida fikr bildiring.
5. Sahnaviy musiqa asarlariga qaysi janrlar kiradi?
6. Opera san'ati va o'zbek musiqasida opera janri haqida qisqa qilib o'z fikringizni bildira olasizmi?
7. 5-sinf musiqa darslarida o'rgangan qo'shiqlaringizni sanab, qaysi bastakor va shoir qalamiga mansub ekanligini aytib bering.
8. «Quyosh bilan suhbat» qo'shig'ini o'rganib olgan bo'lsangiz, qarsak chalib turib, birgalikda jo'shib kuylang. Shu qo'shiqni maktabingizdagi barcha 5-sinf o'quvchilari bilan ijro etishni kelishib oling.

BOLALARNING KO'ZLARI

Qambar Ota she'ri

Muhammad Otajonov musiqasi

Allegro

Dun - yo - da eng sof, ti - niq,
Nur - lar ich - ra eng yo - niq. Ko' - rar rav -
shan va a - niq Naqarot: Bo - la - lar - ning
ko'z - la - ri. Is - siq - dir yul - duz - la - ri,
Naqsh ol - ma - day yuz - la - ri.
Yol - g'on ayt - mas so'z - lar - ni
Bo - la - lar - ning ko'z - la - ri,
Bo - la - lar - ning
ko'z - la - ri.

Dunyoda eng sof, tiniq,
Nurlar ichra eng yoniq.
Ko‘rar ravshan va aniq,
Bolalarning ko‘zlari.

N a q a r o t :

Issiqdir yulduzlari,
Naqsh olmaday yuzlari.
Yolg‘on aytmas so‘zlarni
Bolalarning ko‘zlari.

Tinchlik bo‘lsin mustahkam,
G‘am ko‘rmasin biron dam.
Yashnab kulsin chinakam
Bolalarning ko‘zlari.

N a q a r o t :

Issiqdir yulduzlari,
Naqsh olmaday yuzlari.
Yolg‘on aytmas so‘zlarni
Bolalarning ko‘zlari.

Vatanim deb charaqlar,
Xalq baxtidan yaraqlar.
Doim do‘stni so‘roqlar
Bolalarning ko‘zlari.

N a q a r o t :

Issiqdir yulduzlari,
Naqsh olmaday yuzlari.
Yolg‘on aytmas so‘zlarni
Bolalarning ko‘zlari.

KIM EPCHIL-U, KIM CHAQQON

Anvar Obidjon she'ri

Avaz Mansurov musiqasi

Quvnoq

Allegro

Sen o-hu san, men jay-ron, Kim ep-chi-lu, kim chaq-qon? Sen o-hu san,

men jay-ron, Kim ep-chi-lu, kim chaq-qon? Bo-tir-bek-mi yo Ray-hon?

No-dir-bek-mi yo Oy-xon? Kim ep-chi-lu, kim chaq-qon? Ep-chil bo-la

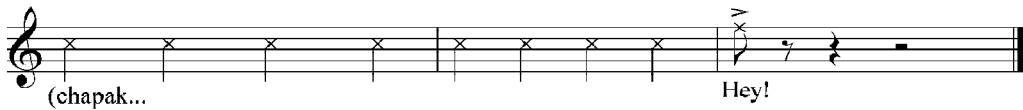
may-don-da Quv-nar chaq-qon qiz bi-lan. Dav-ra miz-ga

mar-ha-bo. O'y-na-o'y-na biz bi-lan, O'y-na-o'y-na biz bi-lan.

(bo'l.)

(miz.

Sho-don quv-noq o'y-nay-miz.

Naqarot:

Sen ohusan, men jayron,
Kim epchil-u, kim chaqqon?
Botirbekmi, yo Rayhon,
Nodirbekmi, yo Oyxon?
Kim epchil-u kim chaqqon?

Epchil bo'l-u, chaqqon bo'l,
Otash bo'l-u, vulqon bo'l.
Barchinoydek shaddod qiz,
Alpomishdek polvon bo'l.

Naqarot:

Sen ohusan, men jayron,
Kim epchil-u, kim chaqqon?
Botirbekmi, yo Rayhon,
Nodirbekmi, yo Oyxon?
Kim epchil-u, kim chaqqon?

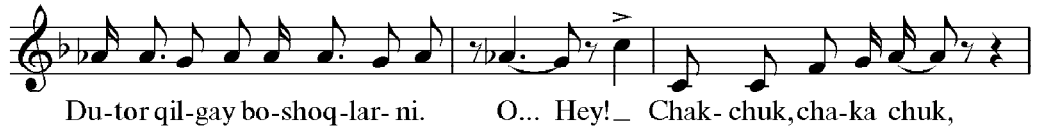
Tortishmachoq o'ynaymiz,
Berkinmachoq o'ynaymiz.
Yurtga shodlik yog'dirib,
Shodon-quvnoq o'ynaymiz.

QUVNOQ YOMG'IR

Anvar Obidjon she'ri

Avaz Mansurov musiqasi

Allegretto ♩ = 120

N a q a r o t:

Chak-chuk, chaka-chuk, kuylaydi yomg'ir,
Tak-tuk, taka-tuk, o'ynaydi yomg'ir.
Yomg'ir yog'aloq, echki dumaloq,
Yo'rgakni ho'l qildi chaqaloq.

Yomg'ir quvnoq sozandadir,
Changdek chalar yaproqlarini.
Qamishlardan g'ijjak yasab,
Dutor qilgay boshoqlarni.

N a q a r o t:

Tomingizni chirmandadek
Chertar gohi «tak-tak» qilib.
Sho'x tomchilar o'yin tushgay,
Ko'lmaklarda «chak-chak» qilib.

N a q a r o t:

Uni oddiy yomg'ir demang,
Xonanda-yu sozandadir.
San'atkorni sevar hamma,
Shu bois ham arzandadir.

N a q a r o t.

MUNDARIJA

So‘zboshi	3
-----------------	---

I CHORAK

O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARI ORKESTRI. XOR SAN’ATI

<i>1-dars.</i> Orkestr turlari haqida. O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri va uning damli cholg‘ular guruhi	4
<i>2-dars.</i> O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestrining torli-urma va mizrobli cholg‘ular guruhi	9
<i>3-dars.</i> O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestrining zarbli cholg‘ular guruhi	11
<i>4-dars.</i> O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestrining torli-kamonli cholg‘ular guruhi	15
<i>5-dars.</i> Xor san’ati	17
<i>6-dars.</i> Xor uchun professional janrlarda ijod qilish	22
<i>7-dars.</i> Xor jamoalarining tuzilishi va turlari	24
<i>8-dars.</i> Xalq cholg‘ulari orkestri va xor uchun O‘zbekiston bastakorlari ijodining ahamiyati	27

II CHORAK

SIMFONIK ORKESTR. MUSIQADA VOKAL-SIMFONIK JANRLAR

<i>1-dars.</i> Simfonik orkestr va uning torli-kamonli cholg‘ular guruhi	30
<i>2-dars.</i> Simfonik orkestrning yog‘och va mis damli cholg‘ular guruhi	35
<i>3-dars.</i> Simfonik orkestrning zarbli cholg‘ular guruhi	37
<i>4-dars.</i> Musiqada vokal-simfonik janrlar	40
<i>5-dars.</i> Qasida janri	43

III CHORAK

SAHNAVIY MUSIQA ASARLARI — BALET VA RAQS SAN'ATI, MUSIQALI DRAMA VA KOMEDIYA, BOLALAR UCHUN MUSIQALI ERTAK-TOMOSHALAR

<i>1-dars.</i> Sahnaviy musiqa asarlari	48
<i>2-dars.</i> Balet san'ati	52
<i>3-dars.</i> O'zbek raqs san'ati	54
<i>4-dars.</i> Musiqali drama	58
<i>5-dars.</i> To'xtasin Jalilovning «Tohir va Zuhra» musiqali dramasi va uning o'zbek san'atida tutgan o'rni va ahamiyati	59
<i>6-dars.</i> Musiqali komediya	63
<i>7-dars.</i> Uzeir Hojibekovning «Arshin mol-olon» musiqali komediyasining dunyo xalqlari san'atidagi o'rni va ahamiyati	64
<i>8-dars.</i> O'zbek bastakorlari — I. Akbarov, S. Jalil, M. Bafoyev, F. Alimov va boshqalar ijodida musiqali drama va komediyalarning o'rni	66
<i>9-dars.</i> Respublika teatrlarida bolalar uchun yaratilgan musiqali ertak- tomoshalar	68

IV CHORAK

OPERA SAN'ATI VA O'ZBEK MUSIQASIDA OPERA JANRI

<i>1-dars.</i> Opera san'ati	73
<i>2-dars.</i> Jahon opera sanatida J. Verdi ijodining o'rni va ahamiyati	75
<i>3-dars.</i> V. Motsart, J. Bize, P. Chaykovskiy, N. Rimskiy-Korsakov kabi dunyo tan olgan kompozitorlarning operalari	76
<i>4-dars.</i> O'zbek musiqasida opera janri	79
<i>5-dars.</i> Muxtor Ashrafiyning o'zbek musiqasi rivojidadagi o'rni	81
Sulaymon Yudakovning «Maysaraning ishi» operasi, uning yaratilish tarixi, o'rni va ahamiyati	81
<i>6-dars.</i> Bolalar uchun operalar	83
Zamonaviy bastakorlik ijodiyotining madaniy rivojlanishimizdagi ahamiyati	86

AVAZ MANSUROV, DILDORA KARIMOVA

MUSIQA

5-sinf uchun darslik

Qayta ishlangan 5-nashri

Muharrir *D.Ulug'murodov*
Badiiy muharrir *Sh.Mirfayozov*
Texnik muharrir *Ye.Koryagina*
Musahhah *D.To'ychiyeva*
Kompyuterda tayyorlovchi *Y.Islomov*

Nashriyot litsenziyasi AI № 154. 14.08.09.

Bosishga 5-iyun 2015-y.da ruxsat etildi. Bichimi 70x90 $\frac{1}{16}$. «Tayms» garnitura.
12 shponli. Ofset bosma. 7,02 shartli bosma toboq. 8.0 nashr tobog'i.
Adadi nusxa. raqamli buyurtma.

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining
G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyida chop etildi.
100128, Toshkent, Labzak ko'chasi, 86.

Bizning internet manzilimiz: www.gglit.uz
E-mail: info@gglit.uz